

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв

Кафедра музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Методичні засади розвитку вокально-хорових здібностей молодших
школярів**

Студента 2 курсу ММ групи

Галузі знань 02 Культура і мистецтва

Спеціальності 025 Музичне мистецтво

Цецюрського Валерія

Науковий керівник: д.п.н., професор Мозгальова
Наталія Георгіївна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

Члени комісії _____

м. Вінниця – 2019 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.....	7
1.1. Сутність та особливості вокально-хорової діяльності.....	7
1.2. Зміст та структура вокально-хорових здібностей молодших школярів.....	19
1.3.Індивідуальні особливості учнів молодшого шкільного віку.....	24
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування вокально- хорових здібностей молодших школярів	33
2.1. Педагогічні умови та принципи розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.....	33
2.2. Діагностика сформованості вокально-хорових здібностей молодших школярів.....	45
2.3. Методика формування вокально-хорових здібностей молодших школярів.....	53
Висновки.....	63
Список використаних жерел.....	66
Додатки.....	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів в процесі музичних занять на сучасному етапі є актуальним завданням шкільної музичної освіти. Оновлення системи музичної освіти, нові цільові установки вимагають від учнів молодшого шкільного віку більш свідомого ставлення до розвитку музичних здібностей, серед яких головне місце займають вокально-хорові. Розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів відбувається на музичних заняттях, на яких значна частина часу повинна приділятися вірному, інтонаційно чистому співу. На уроках музичного мистецтва учні вчаться аналізувати та оцінювати якість власного співу, співставляти його із виконанням інших, що значно підвищує мотивацію та інтерес до вивчення і виконання вокальної і хорової музики.

Проблема розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів є актуальною і важливою для мистецько-педагогічної практики і музична педагогіка продовжує шукати нові шляхи, засоби та методи вдосконалення цього процесу. Досвід показує, що в загальноосвітніх школах недостатньо уваги приділяється розвитку співацького голосу, не всі викладачі досконало володіють методикою розвитку вокально-хорових здібностей, тим самим не можуть допомогти учням у повній мірі розкрити їхні музичні здібності, сформувати у учнів вокально-виконавську майстерність.

Питанням розвитку вокально-хорових здібностей учнів займалися В.Багадунов, М.Львов, І.Назаренко, А.Шавердян; психологічні аспекти вокального процесу досліджували В.Єрмолаєв, Б.Теплов, Л.Чистович, А.Зданович; фізіологічні основи постановки голосу вивчали М.Грачова, І.Сеченов, О.Яковлев, К.Злобін, Ю.Фролов. Основні положення теорії розвитку співацького голосу у музичній педагогіці обґрунтували Н.Гребенюк, Л.Дмитрієв, В.Ємельянов, В.Морозов, В.Юшманов.

Відповідно положень теорії музичного навчання, саме вокально-хорове мистецтво є вираженням комплексного художнього погляду на оточуючий світ. Воно активно сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери дітей, створює умовну реальність, в якій учні вчаться визначати і розвивати свої музичні потреби та інтереси. Відповідно до жанрово-видової диференціації музичного мистецтва, в загальноосвітній школі найчастіше використовуються такі його різновиди: як вокальне і хорове мистецтво.

Вокально-хорове мистецтво володіє широким спектром художніх засобів виразності і містить значні можливості естетичного впливу на особистість та розвитку музичних здібностей. Основними завданнями в процесі музичних занять з молодшими школярами є: вирішення художньо-естетичних питань, пов'язаних із емоційним розвитком, збагаченням естетичного досвіду; розвиток здібностей, специфічних для кожного виду музичної діяльності (техніки співу, мовлення, дикції, пластики тіла, голосу тощо).

Аналіз наукової літератури свідчить про досить широке висвітлення проблеми розвитку музичних здібностей дітей різного шкільного віку. Разом з тим недостатньо уваги було приділено питанню можливості розвитку вокально-хорових здібностей в процесі вокально-хорової діяльності учнів молодших класів. Актуальність проблеми, недостатнє теоретичне та практичне її осмислення зумовило вибір теми дослідження «Методичні засади розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів».

Об'єкт дослідження – процес розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів в процесі музичних занять.

Предмет дослідження – методичні засади розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Мета дослідження – розробити й експериментально перевірити методику розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Мета дослідження зумовила постановку та вирішення таких **завдань**:

– проаналізувати наукові праці з досліджуваної проблеми і узагальнити теоретичні засади розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів;

– визначити психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку;

– визначити педагогічні умови і принципи розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів;

– провести діагностування стану сформованості вокально-хорових здібностей учнів молодших класів;

– розробити й експериментально перевірити методику розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Методи дослідження. У відповідності з визначеними завданнями в магістерській роботі застосовано загальнонаукові теоретичні та емпіричні (теоретичного аналізу, спостереження, бесіди), діагностичні (оцінювання, анкетування, тестування, узагальнення, статистичного оброблення результатів) методи за допомогою яких було визначене стан розробленості заявленої проблеми та сформованості вокально-хорових здібностей молодших школярів, зібрано дані для порівняльного аналізу результатів дослідження в контрольній та експериментальній групах на підсумковому етапі експерименту.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає:

➤ вперше обґрунтовано теоретико-методичні основи розвитку вокально-хорових здібностей учнів в процесі музичних занять; визначено принципи та педагогічні умови;

➤ уточнено зміст поняття «вокально-хорові здібності молодших школярів», конкретизовано їх сутність та структуру;

➤ уточнено критерії та показники сформованості вокально-хорових умінь учнів основної школи;

розроблено та експериментально перевірено поетапну методику розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Апробація результатів і впровадження дослідження. Матеріали магістерської роботи у вигляді наукової статті були представлені на студентській регіональній науковій конференції Інституту ППіМ ВДПУ імені Михайла Коцюбинського «Актуальні проблеми музичної освіти та виховання» (Вінниця, 2019), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мистецька освіта: теорія, методологія, технології» (Кривий Ріг, 2019).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася впродовж 2018-2019 років на базі Барської школи-гімназії №1. Дослідженням було охоплено 52 учні.

Публікації. Основні теоретичні положення дослідження, його результати та висновки висвітлено в 2 одноосібних публікаціях автора.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (80 одиниць) та додатків. Повний обсяг роботи 76 сторінок.

Розділ 1 Теоретичні основи розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів

1.1. Сутність та особливості вокально-хорової діяльності

В час відродження нашої духовності, розбудови нашої незалежної держави, перед композиторами, діячами мистецтва стоять важливі завдання з питань музичного виховання підростаючого покоління. Розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів на сучасному етапі є актуальним завданням музично-педагогічної освіти. Огляд наукових праць з теорії та методики музичного навчання свідчить, що більшість досліджень у галузі вокальної педагогіки присвячувалися проблемам розвитку співацького голосу вокалістів-виконавців, підготовки професійних співаків до виконавської діяльності. Питання розвитку вокально-хорових здібностей учнів молодших класів недостатньо розкриваються в науково-методичних працях, хоча вокально-хорове виховання відіграє важливу роль у духовному становленні молодшої особистості.

Розвиток вокально-хорових здібностей є одним із напрямів музичного навчання дітей, що сприяє їх загальному і музичному розвитку. Історичні аспекти розвитку вокально-хорового мистецтва та виконавства висвітлювали В.Багадуров, М.Львов, І.Назаренко, А.Шавердян; психологічні аспекти вокально-хорового процесу – В.Єрмолаєв, Б.Теплов, Л.Чистович, А.Зданович; фізіологічні основи постановки голосу – М.Грачова, І.Павлов, І.Сеченов, О.Яковлев, К.Злобін, Ю.Фролов. Основні положення теорії розвитку співацького голосу у музичній педагогіці висвітлювали Н.Гребенюк, Л.Дмитрієв, В.Ємельянов, В.Морозов, В.Юшманов та ін..

«Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї» – наголошував Володимир Сухомлинський [57, с.184]. Саме цією думкою і слід керуватися в процесі вдосконалення змісту вокально-хорової роботи в школі.

Найбільш ефективно залучення учнів до музики виникає в умовах власного виконання. Хоровий спів є найбільш доступною, активною і формою діяльності. Вчені наголошують, що хорове мистецтво – неповторне багатство духовної культури народу, це не тільки цінний спадок минулого, але і джерело розвитку сучасної музичної культури. Отже, розглянемо витоки становлення дитячого хорового співу в Україні [46].

Вітчизняний хоровий спів бере свій початок у XI столітті з монастирських і церковних шкіл, що були на той час провідниками музичної культури, музичних знань. Навчання співу, як правило, починалося з 7-літнього віку. Співи входили в число основних предметів. У тому ж XI столітті з'явилися і духовні твори для дитячого хору, зароджуються приватні школи, де спів був одним з обов'язкових предметів, причому, діти навчалися там індивідуально. В музикознавчій літературі вказується на високий музичний рівень навчання у цих школах, але навчали співу обмежену кількість дітей, тільки найбільш талановитих.

З XVI століття розвитку мистецтва співу сприяли спеціальні училища при церквах. Поступово почали з'являтися професійні хори, до яких вводилися хлопчики, адже дитячі голоси стали особливо потрібні з переходом від давньоруського одноголосного співу до триголосних, а пізніше і складних багатоголосних творів. На початку XVII століття з'являються приватні хори, в яких цінувався світлий, ніжний та дзвінкий спів. У цей період розвиткові музичної освіти в Україні сприяли братські школи. Вони відіграли значну роль у пропаганді і розвитку дитячого хорового виконавства. З них вийшли такі відомі діячі української культури, М.Березовський, філософ і педагог Г. Сковорода та інші.

Ще у першій половині XVII в першому навчальному посібнику «Азбуковник» Лаврентія Зизанія, були сформульовані основи співацького навчання. Саме навчання грамоти сприяло вихованню потрібних співацьких навичок, бо розспівність при читанні була обов'язковою.

З середини XVII століття в Україні почали засновуватись спеціальні полкові школи, де теж значне місце посідали заняття з хорового співу. У Запорізькій Січі функціонувала спеціальна школа півчих, де вчили дітей козаків.

Фактичний матеріал про історію і розвиток хорового співу свідчить, що протягом XVII- XVIII століть воно міцно стабілізувалося і мало дедалі більш системний характер, і в XIX столітті стало дуже поширеним явищем на теренах України. У цей же період з'являється методична література, насамперед перекладена з французької та італійської мов, а також авторські методичні посібники.

У кінці XIX – на початку XX століття в хорознавчій літературі з'явилися праці в яких автори критикували методи хорового навчання в школі та репертуар хорів. Незадоволення викликало експлуататорське, ставлення до дитячих голосів. Виникали протести проти спільного співу дітей і дорослих у церковних хорах, від чого діти дуже стомлювались - репетиції і служби були занадто довгими. Щодо змісту музично-хорового виховання учнів, то насамперед увагу привертала відсутність будь-якої системи і чітких методів навчання, строкатість у доборі репертуару. Здебільшого спів у школі вели церковні регенти та особи духовного сану, тому й репертуар був, головним чином, релігійного характеру. Тільки передові педагоги, а їх було дуже мало, намагалися виховувати своїх учнів на кращих зразках класичної і народної музики [17, 46].

Слід відзначити, що значний внесок у розвиток дитячого хорового виховання дітей в Україні зробили М.Лисенко, К.Стеценко, М.Леонтович, П.Козицький, В.Верховинець та інші відомі композитори. Так, М.Лисенко організував у Києві при українському клубі дитячий хор (1908—1912), для якого спеціально писав твори. Розучував їх з хором син композитора Остап Миколайович.

Працюючи в семінарії, у школі вчителем співів, М.Леонтович широко й активно пропагував українську народну пісню, кращі зразки європейської

музики. Композитор мріяв про організацію музичної освіти, яка охоплювала б дітей з перших років їхнього перебування у школі. Свідченням цього, є створений ним “Практичний курс навчання співів у середніх школах України” з музичними ілюстраціями. Як композитор він був ще й добре обізнаний зі станом викладання співів у школах, з художнім рівнем учнівських хорів. Чимало своїх сил М.Леонтович віддавав педагогічній праці в учительській семінарії, Музично-драматичному інституті імені Миколи Лисенка на диригентських і театральних курсах, а ще на курсах працівників дошкільного виховання чи у робітничих гуртках і школах. Він викладав хоровий спів, основи техніки диригування, теорію музики. Проводячи свої заняття композитор знайомив хористів з своїми піснями (“Дозволь мені, мати”, “Ой там, за горою”, “Дударик”), виявляючи чудове вміння, за доволі короткий час, охопити хоровий твір у цілому і створити повноцінне враження про цю композицію. Як викладач музично-теоретичних предметів, зокрема контрапункту, композитор був послідовником методологічних принципів свого вчителя Болеслава Яворського – автора теорії ладового ритму, яка була в ті часи досить поширеною. А на курсах дошкільного виховання він проявив себе як досвідчений практик-методист [26].

Дотримуючись стрункої послідовності, він застосовував свої методи вивчення пісень, пропонуючи дітям спочатку прості, а подалі – складніші пісенні зразки, звертаючи увагу на мотив, фразу, речення, період (куплет). У процесі співу він враховував та розвивав почуття ритму, використовуючи при цьому відбивання ритмічного пульсу руками, ногою, пальцями. Також М.Леонтович комбінував різні позиції співу - пропонуючи спів сидячи і стоячи, спів окремими групами, а потім усіх разом, і що найголовніше, вважав за необхідне вдаватися до музично-слухової наочності, зокрема співу самого вчителя. Великого значення Микола Леонтович надавав дикції виконавця, співацькому диханню, застерігаючи від надто сильного,

форсованого звуку, обстоюючи тихий або голосний спів і відповідне його застосування при виконанні пісень.

Понад 10 років (1903—1908, 1913—1917) працював із дітьми К.Стеценко. Крім керівництва дитячим хором, він займався науково-методичною роботою і написав кілька музично-педагогічних праць. Серед основних – «Шкільний співаник» у трьох частинах, «Початковий курс навчання дітей нотного співу» та інші. Все своє життя композитор присвятив справі музичної освіти. Людина творчо обдарована, тонкого художнього світосприйняття, Кирило Стеценко посів особливе місце в історії української музики як композитор, який підсумував досягнення своїх попередників і відкрив нові шляхи розвитку музичного мистецтва України післяжовтневого періоду [36].

Своєрідна краса музичного вислову у поєднанні з прийомами і технікою, притаманними композиторам нової генерації ХХ ст., полягала у використанні народно-пісенних мотивів, які не цитатно зафіксовано, а оригінально-авторськи впліталися у канву його творів. У перших обробках народних пісень, виданих у репертуарній збірочці для сім'ї і школи “Луна” разом з високохудожніми обробками М.Лисенка, О.Кошиця і М.Леонтовича, вже відчутно окреслились особливості індивідуального стилю К.Стеценка. Доробок композитора за різних періодів його життя поповнювався творами патріотично-піднесеного характеру з опорою на інтонації революційних пісень (хори «Заповіт» на слова Т.Шевченка, «Сон» на вірші П.Грабовського), він прагнув до відтворення у кантатах і хорових поемах важливих подій з народного життя (кантата «Єднаймося» на вірші І.Франка, поема «Рано-вранці новобранці» на вірші Т.Шевченка)

У творчості К.Стеценка важливе місце посідають солоспіви (понад 30) на слова Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся та ін. Багатогранною є хорова музика К.Стеценка: церковні твори (дві літургії, панахида), кантати, хори а капела та з фортепіанним супроводом, обробки українських народних пісень. Музика до п'єс (“Сватання на Гончарівці”

Григорія Квітки-Основ'яненка, “Про що тирса шелестіла...” Спиридона Черкасенка, “Бувальщина” А. Велисовського), опери (не закінчені “Полонянка”, “Кармелюк”), драматична сцена “Іфігенія в Тавриді” за драмою Лесі Українки, музика до поеми Т. Шевченка “Гайдамаки”, дитячі опери “Івасик-Телесик”, “Лисичка, котик і півник”). К.Стеценко є автором шкільних співаників [36].

Особливо ніжно краса його музики розкривається у поетичних і ліричних творах, пов'язаних з оспівуванням природи і змалюванням внутрішніх почуттів людини. К.Стеценко був майстром прозорих барв, світлого й легкого ніби “акварельного” звукопису (хори “Усе жило”, “Веснонько-весно” та “То була тихая ніч” на текст Лесі Українки). Високе суспільне визнання композитор здобув як автор хорової та інструментальної музики для дітей.

У наступні роки розвиткові хорового виховання дітей в Україні сприяли А.Штогаренко, П.Козицький, В.Верховинець та інші. Слід відзначити оригінальну методику роботи з дітьми розроблену В.Верховинцем. Цей талановитий педагог чудово поєднував спів великого хору із танцювальною групою, умів органічно пов'язати пісню з рухами.

Як і будь-який інший вид музичної діяльності, хоровий спів має свої особливості. Перша з них полягає в органічному поєднанні музики і слова. Не що інше, як слово допомагає глибше проникнути в зміст хорового твору. Саме поетичний текст робить виражені в музиці думки більш конкретними і визначеними. Музика, у свою чергу, насичує цей зміст образною емоційністю, підсилює вплив слова. Особливо це стосується сюжетних хорових творів, історико-патріотичних пісень тощо.

В основі хорового співу лежать закономірності, характерні для будь-якого виду музичного виконавства. На відміну, від образотворчого мистецтва, скульптури, театру – хорова музика існує в часі, відображає дійсність у звукових художніх образах. Вона потребує посередників –

виконавців. Чим яскравіший колектив виконавців та індивідуальність керівника, тим переконливіший і сильніший її виховний вплив на слухача.

Хоровий спів має свою, естетичну та виховну сторону, що відрізняє його від інших видів музично-виховної діяльності, наприклад, інструментальної. Це виявляється в наявності керівника, який керує процесом співу та здійснює контроль за допомогою якісної оцінки звучання голосу, який може бути природним, вільним, темброво забарвленим. У зв'язку з цим одним з головних моментів в організації процесу співу стає розвиток співацького зонного слуху (здібності розрізняти і відтворювати невеликий звуковисотний рух всередині одного музичного ступеня, в межах зони), який реагує на відхилення від потрібного тону і фіксує багату гаму барв людського голосу. До того ж, хоровий спів має певні складнощі, які різнять його від інструментальної музики. Так, у звуковидобуванні інструменталісту допомагають руки, губи, частково ступні ніг (педалі). У хориста ж єдиним інструмент є гортань. Складністю є і те, що пониження і підвищення тону виходить за межі безпосереднього спостереження і виконується прихованими в гортані голосовими зв'язками, функції яких не піддаються відкритому нашому контролю [27, 15].

Однією з істотних особливостей хорового співу є його колективна основа. Тут успіх залежить від кожного зокрема і від колективу в цілому. Саме в цьому і закладений значний виховний вплив хорового співу. Прищеплюючи учасникам хору певну суму вокально-хорових умінь у процесі колективних занять і концертних виступів, керівник непомітно формує у них колективну свідомість.

На відміну від інших видів музичного виконавства, хоровий спів має ряд суто виховних особливостей. До них належить: можливість широкого міжособистісного спілкування, в процесі якого виробляються загальні норми поведінки, погляди, судження; різноманітність естетичних і морально-етичних проблем, закладених у змісті хорового твору; здатність до самовираження, саморозкриття в умовах колективного музикування.

Таким чином, спроможність хорового мистецтва впливати на особистість своїм моральним авторитетом, закладеним в репертуарному плані, залежить, однаковою мірою, і від художніх цінностей твору, і від особливостей художнього сприйняття. При цьому слід враховувати специфіку хорового виконавства – його колективну форму при обов'язковому індивідуальному оволодінні усім змістом проведеної роботи.

Що стосується сприймання вокально-хорової музики, вона теж має свої особливості. Насамперед, ефективному виховному впливу сприяє те, що саме дитині вдається безпосередньо побачити, пізнати, відчутти і відтворити у своїй уяві адекватні художньому твору образи у всій їх повноті. В загальному вигляді це можна уявити як шлях ідейно-емоційного пізнання від конкретно-загального до конкретно-часткового, на основі глибокого усвідомлення деталей від конкретно-часткового до конкретно-загального на якісно новому рівні його осягнення.

Сприймання вокального або хорового твору не може відбуватися без оцінної діяльності, бо оцінка – це результат сприймання. Практика показує що підлітки із задоволенням залучаються до процесу оцінної діяльності, оскільки їх захоплює можливість висловити свою думку, передати враження і порівняти з позицією своїх товаришів [52].

Естетична оцінка вокального або хорового твору потребує від солістів і членів хорового колективу нагромадження досвіду музичних вражень, розвитку певного рівня культури і здатності до сприймання, переживання і розуміння хорового твору. Слухаючи виконуючи той чи інший твір, учень виділяє для себе певну деталь, яка викликає у неї зорові уявлення, переводить музичний образ на мову іншого виду мистецтва, наприклад, образотворчого. Значна частина учнів в такому разі глибоко переймається настроями твору. Висловлюючи оцінні судження, вони більше використовують порівняння, спогади про побачене, почуте, прочитане.

Ще одна особливість, яка відрізняє хорову діяльність від інших видів діяльності, це те, що вона привчає дітей поєднувати свої особисті

переживання з переживаннями колективу, діяти в масі і водночас вести самостійну партію, відчувати себе часткою складного організованого колективу. Влучно охарактеризував важливість хорового співу К.Ушинський «В пісні, а особливо хоровій, є взагалі не тільки дещо оживляюче і освіжаюче людину, а щось таке, що організовує працю, залучає дружних співаків до дружної справи. Ось чому в школі необхідно ввести пісню: вона декілька окремих почуттів зливає в одне сильне почуття і декілька сердець – в одне серце, що сильно відчуває, а це дуже важливо у школі, де спільними зусиллями треба перемагати труднощі навчання» [77, с.34].

На думку Г.Струве, художнє виконання пісенно-хорового репертуару відбувається лише на основі розуміння і відчуття учнями художнього образу. Це є першою і обов'язковою умовою художнього співу. Проте однієї цієї умови недостатньо, потрібно ще вміти передати зміст і характер пісні під час співу, а разом з тим володіти мінімальною вокально-хоровою технікою, тобто вокально-хоровими здібностями [56, с. 76].

Аналіз науково-методичних праць дозволив визначити, що вокально-хорові здібності – це комплекс природних і набутих автоматизованих дій різних часин голосового апарату, які відбуваються під час співу і підкоряються волі співака, його виконавським бажанням, узгодженого співу в колективі. Починати прищеплювати вокально-хорові навички слід з роз'яснення правильного положення корпусу співака. Розвиненість вокально-хорових здібностей дає можливість юним співакам краще зрозуміти художній образ і проникнути в глибини музики. Велике значення має вокально-хорова техніка: до вокально-хорової техніки відноситься сукупність науково обґрунтованих правил і прийомів виконання дій, що супроводжують процес співу. Вивчення і застосування цих правил формують вміння, а багаторазове повторення дозволяє оволодіти уміннями виконання цих дій.

Як вже наголошувалось, розвиток вокально-хорових здібностей є одним із завдань шкільного музичного виховання. Розвиненість вокально-хорових здібностей сприяє розвитку вокально-хорових навичок, таких як от:

- звуковедення – цілісний процес, обумовлений в кожен даний момент способом взаємодії дихальних і артикуляційних органів з роботою гортані;
- звукоутворення – це не тільки «атака» звуку, а момент його виникнення, але і подальше за ним звучання;
- співочого дихання;
- артикуляції– робота органів мови: губ, язика, м'якого піднебіння, голосових зв'язок [30,35].

Найважливішою частиною всієї вокально-хорової роботи є робота над артикуляцією. Вона тісно пов'язана з диханням, звукоутворенням, та з інтонуванням . Тільки при хорошій артикуляції під час співу текст доходить до слухача. Артикуляційний апарат у дітей, особливо молодшого віку, потребує розвитку. Необхідно проводити спеціальну роботу з його активізації. Тут все важливо: вміння відкривати рот при співі, правильне положення губ, звільнення від скутості, від напруги нижньої щелепи.

Важливе завдання у вокальному та хоровому співі мають розвинуті здібності до слухового сприйняття, до яких відносяться:

- слухання і самоконтроль;
- диференціювання якісних сторін співочого звучання, в тому числі й емоційної виразності;
- вокально-слухові уявлення про співочий звук и способи його утворення.

Основним завданням вокально-хорового навчання є вироблення гарної дикції в хорі для повноцінного засвоєння змісту виконуваного твору аудиторією. Загальновідомо, що мелодія у пісні нерозривно пов'язана з текстом. Між тим, як в вокальному так і в хоровому виконанні дуже часто неможливо розібрати слова. Такий спів не можна вважати художнім. Чітка вимова слів є неодмінною умовою гарного хорового співу. Формування

хорошої дикції в хорі ґрунтується на правильно організованій роботі над вимовою голосних і приголосних.

Важливе значення у вокально-хоровому співі має емоційна виразність виконання. Музичний твір – носій ідеї, смислу, змісту, який складається з музичного та літературного текстів. Робота над розкриттям задуму композитора починається з інтерпретації цього твору (спочатку викладачем, а потім з допомогою вчителя учнями), розкриття його ідейного та образного змісту. Все це вимагає емоційної виразності виконання.

На наш погляд, сенс вокально-хорового співу полягає не в механічному заучуванні та озвучуванні пісенно-хорових творів, а у їх творчій інтерпретації, в творчому підході до передачі змісту, зрозумілого й емоційно пережитого. Художня інтерпретація хорових творів є основою формування вокально-хорової майстерності учнів молодших класів.

У процесі виконання музичних творів вокальний або хоровий колектив виконує такі функції: по-перше, він є музичним інструментом, завдяки якому й відбувається виконання творів, по-друге, завдяки хору та на основі сформованих вокально-хорових умінь хормейстер може інтерпретувати твір, що виконується, формуючи в учнів художньо-виконавську майстерність. Таким чином, специфіка хорового виконання полягає у розпізнаванні хормейстером та учнями нотного тексту та враховуючи особливості композиторського стилю створювати власні оригінальні інтерпретації у вигляді інтонованого хором виконавського художнього образу [56, с. 82].

Сила впливу вокально-хорової музики на слухача визначається якістю виконання, тобто художньо-виконавською майстерністю піднесеною до рівня справжнього мистецтва. Вокально-виразним має право називатися тільки таке виконання, яке знаходиться у повній відповідності з задумом автора, змістовним значенням тексту та музичної мови. Функції хорового співу різнобічні, корисні і привабливі для кожної дитини. Важливо, що хоровий спів, будучи найбільш доступною формою виконавства, активно залучає дітей у творчий процес. Тому в загальноосвітній школі хоровий спів

розглядається як дієвий засіб виховання смаків учнів, підвищення їх загальної музичної культури.

Як зазначав Д.Кабалевський, «поступове розширення і відточування виконавської майстерності та загальної музичної культури всіх школярів дає можливість навіть в умовах масового музичного виховання в класі прагнути до досягнення рівня справжнього мистецтва. Кожен клас – хор, – ось ідеал, до якого має бути спрямоване це прагнення» [30].

Важливо наголосити, що у дитячому вокальному або хоровому колективі важливими є поєднання індивідуальної та колективної форми роботи, зокрема виспівування, індивідуальна підготовка маленьких співаків до репетицій, практика роботи малими ансамблями (групами хору). Тому, хоча основна форма роботи в таких колективах, групова, велике значення для розвитку вокально-хорових здібностей є введення занять «сольний спів», що дає можливість стежити за розвитком голосу кожного школяра, віковими змінами, і дозволяє швидше засвоїти з дитиною те, з чим вона не може впоратися під час групових занять.

Колективний характер вокально-хорового музикування коригує вокальну техніку дітей і зумовлює використання специфічних прийомів співу та виховання голосу методом цілеспрямованого впливу хорової звучності на індивідуальне вокальне розвиток, при якому закладаються основи наступних вокально-теоретичних навичок: правильна співоча установка, висока співоча позиція, співоче дихання і опора звуку, види атак звуку в співі, співоча артикуляція і дикція, способи звуковидобування (легато, стаккато).

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що в умовах музичної освіти і виховання вокально-хоровий спів виконує декілька функцій:

По-перше, розучуючи і виконуючи твори вокального або хорового репертуару, молодші школярів знайомляться з різноплановими творами, отримують уявлення про музичні жанри і стилі, співвідношення музики і слова, освоюють деякі елементи народного фольклору та музичну мову творів професійних композиторів.

По-друге, вирішуюються завдання розвитку музичного слуху й співацького голосу учнів, розвиваються вокально-хорові здібності, необхідні для виразного, емоційного та осмисленого виконання.

По-третє, будучи одним з найдоступніших видів виконавської діяльності дітей, вокальний і хоровий спів розвиває загально навчальні навички та вміння, необхідні для успішного навчання взагалі: пам'ять, мову, слух, емоційний відгук на різні явища життя, аналітичні вміння, вміння та навички колективної діяльності та ін..

По-четверте, зміст співочого репертуару націлений на розвиток у школярів позитивного ставлення до навколишнього світу, формує в них здатність до осягнення емоційно-образного змісту кожного вокально-хорового твору, особистісної оцінки виконуваної музики.

Розглянуті зміст, особливості та функції вокально-хорової діяльності дозволили перейти до розгляду змісту та структури вокально-хорових здібностей молодших школярів.

1.2. Зміст та структура вокально-хорових здібностей молодших школярів

Оновлення системи музичної освіти, нові цільові установки вимагають від учнів більш свідомої реалізації своїх здібностей, серед яких головне місце займають вокально-хорові. Розвиток вокально-хорових умінь відбувається на індивідуальних заняттях з вокалу, у хорі, на уроках музичного мистецтва в яких більша частина часу приділяється вірному, інтонаційно чистому співу. На цих заняттях учні вчаться самоаналізувати та самооцінювати якість співу, що формує мотивацію до участі у хоровому колективі.. Педагогічна підтримка вокальних досягнень учнів, реалізація їх прагнень в процесі вокально-хорових занять створює необхідні умови для всебічного художнього розвитку, інтересів та нахилів молодших школярів.

Враховуючи різноманітні трактування поняття «здібності» та їх роль у

формуванні творчої особистості молодших школярів св структурі вокально-хорових здібностей ми виокремили такі компоненти:

- мотиваційний,
- емоційний,
- діяльнісний.

Провідним у розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів вважаємо мотиваційний компонент.

Вчені відзначають що в основі мотивації молодших школярів до розуміння та якісного виконання вокально-хорових творів творів лежить усвідомлення учнем користі та необхідності вокально-хорової діяльності, загалом та передчуття задоволення, яке може бути отримане у процесі вербалізації вражень від виконання музичних творів.

На думку С.Гончаренка, мотивація – це система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотиви можуть виступати як уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватись з різних мотивів [21]. Значення мотивів для вокально-хорової діяльності й розвитку особистості дитини дуже важлива.

Аналіз наукової літератури (В.Максименко, Ю.Трофімов та ін.) дозволив виділити такі види мотивації: комунікативна мотивація; мотивація, яка викликана емоційно-особистісним інтересом школярів до музичного змісту хорових творів; пізнавальна мотивація, що виникає при усвідомленні досягнутого прогресу в оволодінні знаннями, уміннями; смислова мотивація – бажання розкрити зміст і значення твору мистецтва; гедоністична мотивація – отримання естетичного задоволення та насолоди від спілкування з творами мистецтва; професійна мотивація – досконале володіння мовою та вокально-хоровими уміннями. Високий розвиток вокально-хорових здібностей передбачає бажання молодших школярів пізнати нове, глибоко вникати у світ вокальної музики і хорового мистецтва, готовність сприймати і виконувати вокально-хорові твори [38].

Варто наголосити, що в процесі будь-якої діяльності значну роль відіграє емоційна сфера особистості. Відомо що емоції впливають на пам'ять мислення і уяву людини [19]. Процес розвитку вокально-хорових здібностей передбачає активізацію емоцій, почуттів, розумових операцій, котрі супроводжують вивчення та виконання будь-якого вокально-хорового твору. Цей багатоетапний процес включає: безпосереднє перше емоційне враження, аналіз музичної мови з метою створення виконавського плану, робота з розучування і засвоєнню матеріалу, накопичення вокально-хорових умінь, неодноразові повторення твору, що ведуть до удосконалення виконання. Заключний етап – донесення музично-поетичного образу до слухацької аудиторії.

Враховуючи сказане, в структурі вокально-хорових здібностей молодших школярів було виокремлено емоційний компонент. Розвиток емоційного компоненту спрямоване на розвиток емоційної чутливості, естетичної насолоди, естетичного смаку; зумовлює здатність учнів початкових класів до емоційного відгуку на переживання інших, та необхідність відкриття власного внутрішнього світу. Виокремлення емоційного компоненту свідчить про виняткове значення емоції у розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів засобами вокально-хорового мистецтва. Прояви естетичного переживання в процесі вокально-хорової діяльності розкривають глибину естетичних почуттів, естетичних вражень та естетичних потреб.

Врахування особливостей розвитку вокально-хорових здібностей учнів молодших класів вимагає виокремлення в структурі вокально-хорових здібностей діяльнісного компоненту. Діяльність – спосіб буття людини в світі, здатність вносити в дійсність зміни [69]. На думку С.Максименка, діяльність – це специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складають зміни і перетворення. Будь-яка діяльність включає в себе усвідомлення предмета мети, вибір засобів, сам процес діяльності й результат. До основних видів діяльності належать: гра та

навчання [38]. За О.Леонтєєвим, діяльність – це форма активності. Активність визначається потребою індивіда у визначених умовах нормального функціонування. За С.Рубінштейном діяльність визначається своїм об'єктом але не прямо, а через її “внутрішні” закономірності [53]. На думку С.Гончаренка, діяльність – спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни [21, с.21]. Найбільш повним вважаємо тлумачення діяльності як динамічної системи взаємодії суб'єкта зі світом, у процесі якої відбувається виникнення та втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта в предметній дійсності. Основними складовими будь-якої діяльності вчені визначають суб'єкт з його потребами та мета, відповідно до якої перетворюється об'єкт в предмет.

Цікавою для вокально-хорового розвитку є ігрова діяльність – різновид активної діяльності дітей у процесі якої вони оволодівають мовою як засобом спілкування між людьми. Ігрова діяльність є свого роду дитячим моделюванням соціальних відносин. Вона формує емоційну, моральну, та інтелектуальну сферу дитини, розвиває її уяву, волю, які так необхідні в майбутній трудовій діяльності [21, с.34].

Важливе значенням в процесі розвитку вокально-хорових здібностей має пошукова діяльність. Кожен твір мистецтва є унікальним явищем, тому метою навчання учнів повинно стати досягнення цієї унікальності. Вчителі повинні пам'ятати, що кожен хоровий твір – малий світ, творче начало, що може бути розкрито лише за допомогою глибокого розуміння вокально-хорової музики. Велику увагу у процесі розвитку вокально-хорових здібностей потрібно приділити здатності розуміти цінність твору та уміти втілити певний образ за допомогою вокальних умінь: дихання, дикції, чистоти інтонування. Вивчення музичного твору повинно супроводжуватися отриманням учнями певного кола знань, що стосуються вокально-хорового мистецтва. Дійсно, зазначає А.Струве, “виразне художнє хорове виконання вимагає оволодіння кожним учнем складним комплексом вокальних навичок. Вони є тією основою, без якої хоровий спів виховного значення мати не

може [56, с. 89].

Розвинуті вокально-хорові здібності дають можливість юним співакам краще зрозуміти художній образ і проникнути в глибини музики. Відповідно, до вокально-хорових здібностей відноситься сукупність науково обґрунтованих правил і прийомів виконання дій, що супроводжують процес співу. Їх застосування формує вокальні дії, а багаторазове повторення дозволяє художньо виправдано їх використовувати. Тому розвиток вокально-хорових здібностей повинен входити у зміст музичного навчання в загальноосвітніх школах.

Оволодіння вокально-хоровими здібностями впливає на виразність виконання, яка досягається також за рахунок: міміки, виразу очей, жестів і рухів; багатства тембрових фарб голосу; динамічних відтінків і відточеності фразування; чистоти інтонування; розбірливості та осмисленості дикції; темпу; пауз і цезур, що мають синтаксичне значення. Виразність вокально-хорового виконання визначається осмисленням змісту музичного твору та його емоційним переживанням учнями.

Підсумовуючи вищесказане констатуємо, що найбільш доцільною слід вважати структуру вокально-хорових здібностей молодших школярів, що складається з таких компонентів: мотиваційного, емоційного та діяльнісного. Їх формування вимагає визначення педагогічних умов та принципів, які сприятимуть ефективності вокально-хорової діяльності учнів.

1.3. Індивідуальні психофізіологічні особливості учнів молодшого шкільного віку

Розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів відбуватиметься ефективно якщо викладач знає та враховує індивідуальні психофізіологічні особливості цього віку.

Видатний чеський педагог Я.Коменський, був першим, хто наполягав на строгому обліку у навчально-виховній роботі вікових особливостей дітей.

Він висунув і обґрунтував принцип «природовідповідності», згідно з яким навчання і виховання повинні відповідати віковим етапам розвитку дитини. «Все підлягає засвоєнню і повинно бути розподілено по східцях віку так, щоб пропонувалося для вивчення тільки те, що доступно сприйняттю в кожному віці», – писав Я.Коменський [31, с. 231]. Облік вікових особливостей - один з основоположних педагогічних принципів. З цілої низки психологічних показників оптимальним для розвитку музичного мислення може бути визнаний молодший шкільний вік.

Початковий період шкільного життя займає віковий діапазон від 6 - 7 до 10 - 11 років (I - IV класи школи). У цей період починається цілеспрямоване навчання і виховання дитини. Провідною діяльністю стає навчання, змінюється уклад життя, з'являються нові обов'язки, новими стають і відносини дитини з оточуючими.

У дітей молодшого шкільного віку відбуваються значні зміни в психічному розвитку. Якщо дошкільнятам, наприклад, важко уявити переживання іншої людини, то на початковому етапі навчання в школі у дітей виявляються більш розвинені емпатичні здібності, які дозволяють їм стати в позицію іншого, та переживати разом з ними.

У молодшому шкільному віці закріплюються і розвиваються основні людські характеристики пізнавальних процесів (сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення і мова) [48, с. 96]. За визначенням Л.Виготського з «натуральних», ці процеси до кінця молодшого шкільного віку мають стати «культурними», тобто перетворитися на вищі психічні функції, довільні, опосередковані, пов'язані з мовою. Цьому сприяють основні види діяльності, якими здебільшого зайнята дитина даного віку в школі і вдома: вчення, спілкування, гра і праця. Елементарна продуктивна діяльність школяра, навіть в ігровій формі - це творчість, оскільки самостійне відкриття суб'єктивно нового й оригінального притаманне дитині не в меншій мірі, ніж діяльності дорослого. Л.Виготський стверджував, що творчість існує скрізь,

де людина уявляє, комбінує, змінює і створює що-небудь нове для себе, незалежно від величини та значущості його для суспільства [15, с. 55].

Молодший шкільний вік надає більше можливостей для формування моральних якостей і рис особистості. Податливість і відома сугестивність школярів, їх довірливість, схильність до наслідування, величезний авторитет, яким користується вчитель, створюють сприятливі передумови для формування високоморальної особистості.

У цьому віці збагачується емоційне життя дітей, накопичується певний життєвий і художній досвід, в значній мірі розвивається їхня мова. Діти відчують виразність епітетів і порівнянь, це дає їм можливість ділитися своїми враженнями. Набувається певний досвід спілкування з музикою [15]. Різноманітною стає їх музична діяльність, що реалізується у виконанні пісень, танців. Втілення музично-ігрових образів у русі набуває виразності, що надає учням додаткові можливості для передачі свого ставлення до музики. Тому, найважливішим із завдань в галузі музичного навчання в початкових класах є послідовне і систематичне збагачення музичного досвіду дітей, формування у них навичок сприйняття і виконання музики

В цей період більш зрілими стають прояви вокально-хорових здібностей дітей, зокрема у сфері мелодійного слуху. Учні можуть впізнавати знайому мелодію, визначати її характер і способи музичної виразності. Слід пам'ятати, що сприйняття молодших школярів відрізняється нестійкістю і неорганізованістю, але в той же час гостротою і свіжістю, «споглядальною допитливістю». Увага молодших школярів мимоволі, недостатньо стійка, обмежена за обсягом.

Відзначимо, що мислення дітей початкової школи розвивається у взаємозв'язку з їхньою мовою, від емоційно-образного до абстрактно-логічного. Значно збагачується словниковий запас дитини. Велике значення в пізнавальній діяльності школяра має пам'ять. Вона має переважно наочно-образний характер. Матеріал, який вивчається у школі, запам'ятовується не весь, а лише той, який є цікавим, конкретним та яскравим. До кінця першого

року навчання, в учнів вирівнюється стан їх музичної підготовки, накопичуються конкретні знання і навички до різних видів музичної діяльності [24, с. 58].

Діти другого року навчання, до цього часу набувають музичного досвіду, слухаючи пісні та твори, у тому числі з ритмічним супроводом, і танцювальними рухами. Вони досить чітко визначають характер, темп, динаміку, з інтересом виконують пісні як індивідуально, так і групами, аналізують свій спів і спів друзів.

Відомий педагог Д.Кабалевський зазначав, що навчаючись у третьому класі, діти виявляють готовність до ще глибшого аналізу творів, вираження своїх вражень про почуту музику, без особливих зусиль визначають жанр музики, орієнтуються в простих формах, інтонаціях. Певного рівня в цьому віці досягає музичний слух, почуття ритму. Учні виявляють прагнення до самоствердження, тому вони із задоволенням імпровізують і виконують інші творчі завдання. Учні третього року навчання вже більше зосереджені й уважні. У них інтенсивно розвивається пам'ять, мислення, проте в роботі з ними ще потрібно досить часто змінювати види музичної діяльності, звернення до прийомів передбачає застосування наочних методів навчання та використання ігрових форм. До кінця навчального року учні мають оволодіти конкретними вокально-хоровими навичками, виконувати пісенний репертуар з окремими завданнями, оволодіти навичками двохголосного співу, осмислено сприймати музику, визначати жанр, темп і інші способи музичної виразності [29].

Отже, можна зробити висновок про те, що у дітей молодшого шкільного віку закладені великі можливості для їх художньо-естетичного розвитку. При правильній організації цієї діяльності, з одного боку, у молодших школярів закладаються передумови для розвитку естетичних почуттів. З іншого боку, інтенсивний розвиток у них отримують компоненти, що сприяють цьому процесу – розвивається музичний слух, здатність до

слухового поданням мелодії, критичному аналізу почутих музичних творів, можливість вираження власних вражень і т.д.

Виходячи із вищесказаного можемо відзначити, що у молодшому шкільному віці стає активним весь комплекс «психо-будівельного матеріалу», необхідний для формування музичного мислення: сенсорно-перцептивна активність, яка забезпечує багате слухове сприйняття; моторна активність, дозволяє прожити, «відпрацювати» рухами різного типу та рівня метроритмічну природу музики; емоційно-виразна активність – служить запорукою емоційного переживання музики, і, нарешті, інтелектуально-вольова активність сприяє як виникненню внутрішньої мотивації, так і цілеспрямованому «проходженню всього шляху» процесу музичного мислення [33, с. 89].

Щодо педагогічного аспекту, то він виявляється в наступному: даний період дитинства характерний не сформованою системою цінностей. Це зумовлено природою віку і особливістю міжособистісних відносин у цей період. Молодших школярів відрізняє довірливе підпорядкування авторитету, віра в істинність всього, чого навчають, тому діти з легкістю приймають чужі ціннісні орієнтації. Величезна відповідальність у формуванні розумових дій дітей покладена на вчителя, оскільки він, як правило, є одним з найбільш значущих для учня людей. Дитина ж приймає всі його очікування і намагається їм відповідати. Тому правильно розставлені педагогом ціннісні акценти будуть надалі сприяти більш глибокому та адекватному розумінні сенсу музичних творів та їх емоційному закріпленню. Беручи до уваги всі обставини, слід пам'ятати, що формування особистості дитини не обмежується впливом школи. Чекаючи результатів від системи шкільного виховання, необхідно враховувати вплив на дитину і таких факторів, як рівень культурного розвитку сім'ї, моральна зрілість, навколишнє та соціальне середовище, вплив засобів масової комунікації та інші. «На його розвиток впливають – сім'я, близьке оточення (рідні, друзі), уроки музичного мистецтва в загальноосвітніх школах, засоби масової

комунікації, народна пісенна творчість, дитячий фольклор та інші» [33, с. 104].

Аналіз наукових праць дозволив констатувати, що розвиток вокально-хорових здібностей проходить за декількома етапами. Розглянемо їх окремо.

Відомо, що перший етап розвитку музичного мислення відповідає ранньому дитинству – до трьох років. Це той час, коли дитина перебуває в оточенні рідних людей, своєї сім'ї. Цей період характеризується початком переходу від сприйняття малюком музичного інтонування без розуміння значення слів до усвідомленого музичного інтонування, що направляється інтонаційно-символічним значенням слів. Дитина виявляє також тенденцію пов'язувати різні музичні враження і мелодичні інтонації у нерозчленований злитий звуковий образ. «Величезний вплив на розвиток людини, особливо в дитячому віці, надає домашнє середовище. У сім'ї зазвичай проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку та формування роки життя людини. Дитина зазвичай є досить точне відображення тієї сім'ї, в якій вона росте й розвивається» [37, с. 100].

З цього приводу Г.Струве пише: «Музика з дитинства ... Як це важливо, коли вдома звучить ласкава, добра музика, весела, сумна, лірична, танцювальна, але не гуркіт, бо це лякає!» [56, с. 19]. Тому правильно використовувати на ранньому етапі розвитку вокально-хорових здібностей, музичні твори, окремі засоби музичного вираження (казки, вірші та інші), які багато в чому сприяють розвитку дитини. Відповідно віку й розвитку, музичні твори сприймаються вже як явища мистецтва. Однак потрібно довге, систематичне виховання, щоб дитина змогла долучитися до найвищих досягнень музичної культури.

Другий етап розвитку вокально-хорових здібностей збігається з періодом дошкільного віку дітей – з 3 до 7 років. На цій ділянці шляху дитина сприймає зв'язок власних музичних вражень і безпосередньо почутого. Починає розуміти зв'язки і відмінності, які існують між різними музичними утвореннями. Дитячий розум вже формує певні поняття й

об'єктивно конкретизує їх, починає окремі ланки музичних утворень об'єднувати в один ланцюг. Саме в ланцюгових комплексах чітко проявляється об'єктивно-конкретний і образний характер музичного мислення дітей. Більшість хлопців цього віку відвідують дитячі дошкільні заклади, де триває розвиток музичного мислення. Тепер воно формується не тільки членами сім'ї, а й музичними керівниками. «Там, де добре поставлена музично-виховна робота, діти з самого раннього віку співають, грають і слухають різноманітні музичні твори, знайомлячись з основними жанрами - пісня, танець, марш або, як їх образно назвав Д.Кабалевський, «три кити музики». Разом з тим діти поступово звикають до різного виконавського складу, привчаються до стилістичної різноманітності музики» [30, с. 81].

Третій етап збігається з початком шкільного життя дитини. У наш час, радіо, телебачення, інформаційні засоби дають можливість самостійно залучатись до слухання музики. «Для слухача початку ХХ століття вечірній філармонічний концерт був якщо не єдиною, то основною «дозою», де звучала для нього за день музика. Сьогоднішній же любитель музики плюс до того ж концерту отримує «в навантаження» музику по радіо, телебаченню, в кіно ...» [62, с. 53]. Розвиток і повсякденне розповсюдження звукозапису створило передумови для «тотальної музикалізації» навколишнього середовища. Музика звучить сьогодні в кафе і на дискотеці, у спортивному залі та на пляжі, в автомобілі і кінотеатрі, в кожному будинку і, звичайно ж, в будь-якому театрі, а іноді й просто на вулиці. Музика стала практично доступна «всім, кожній людині на земній кулі». На розвиток музичного мислення здійснюють величезний вплив всі засоби комунікації, що рясніють розважальною музикою, яка у своїй більшості низькопробна. «Коли розважальної музики дуже багато і тим більше, коли вона погана, вона має здатність отупляти свідомість людини», – Д.Кабалевський [30, с.103]. Саме тому школа, а саме уроки музичного мистецтва, повинні допомогти дітям розібратися у складному плетиві різних явищ сучасного музичного життя.

Сьогодні спектр звучання музики різноманітний (класична, популярна, народна, експериментальна, а також джазова, рок, диско, електронна, духовна музика). Твори всіх без винятку жанрів і стильових напрямів виокремлюються з органічно властивих їм умов побутування і включаються до створення єдиного музичного середовища. «Звичайно, цілком природна любов до гарної, справді художньої легкої музики, в якій є блиск, дотепність, молодий запал, відчуття радості життя. Бувають такі хвилини в житті людини, коли хочеться повеселитися, закрутитися в танці, відкинути на час думки про серйозні справи» [14, с. 5].

Вчені наголошують, що для розвитку вокально-хорових здібностей необхідно сприймати та вивчати музику різних жанрів: «Те, що виховується в особистості людини в процесі спілкування з музикою одного плану, ймовірно, не може бути замінено та відшкодовано музикою іншого, так само як потреба в самоті не може бути заповнена і замінена потребою у спілкуванні і навпаки. Почуття розвиненої людини повинно вміти розчинятися і в суспільно цінне, і в колективне переживання, і в той же час мати можливість проявлятися в індивідуальному переживанні і роздумі, коли людина залишається сам на сам зі своєю совістю» [34, с. 159]. Але якщо музично-виховний процес недостатньо організований, то деяка частина слухачів приходять до гіпертрофованого захоплення розважальною музикою. Внаслідок чого цілеспрямованість і поступовість процесу розвитку вокально-хорових здібностей порушується. Тому так важливо допомогти молодому слухачеві зберігти та сформувати інтерес до слухання та виконання кращих зразків народної і професійної вокально-хорової музики.

А.Сохор у своїх роботах відзначив важливе завдання музично-виховної діяльності в школі. А саме: «подолати однобічність музичних потреб та інтересів тих слухачьких груп, яких приваблює в музиці тільки якась одна її функція (скажімо, розважальна)...» [55, с. 194]. Для сучасного школяра розважальна музика – це особливий світогляд, тому саме урок музики має вирішальне значення у створенні врівноважених поглядів на класичну

музику і музику розважальних жанрів. Для того, щоб надбанням дитини стали високохудожні твори, необхідно, щоб вони стали невід'ємною частиною їх музично-слухового досвіду, їх побуту.

Головне завдання музичного виховання в школі - пробудити в дітях інтерес і любов до музики, виховати в учнів «музичну грамотність». Якщо це завдання буде досягнуте, то отриманих учнями знань буде достатньо для того, щоб продовжити музичну самоосвіту і самовиховання. У даному контексті дуже актуальні і доречні слова Б.Асаф'єва: «... якщо поглянути на музику як на предмет шкільного навчання, то, перш за все, треба категорично відвести в даному випадку питання музикознавства і сказати: музика – мистецтво, тобто явище у світі, створюване людиною, а не наукова дисципліна, якій навчаються і яку вивчають» [6, с. 45].

Мета музичного виховання в загальноосвітній школі, в залежності від етапів розвитку нашого суспільства, була різною – прищепити любов до співу та сприйняття музики; навчити слухати і розуміти її; сформувати музичну, зокрема вокальну культуру школярів як частину їх загальної духовної культури. На всіх етапах, основу всіх цих процесів складає розвиток вокально-хорових здібностей, без розвитку якого неможливо здійснити ні одне з перерахованих завдань. І сьогодні для вирішення проблеми музичного виховання молодших школярів вчителю пропонуються на вибір концепції та програми різних авторів, серед яких З.Кодаї, О.Лобова, Л.Масол, Н.Миропольська, К.Орф, О.Ростовський та інші. Всі вони втілили свої методичні напрацювання у конкретних навчальних програмах. Незважаючи на те, що в них пропонуються різні підходи до розуміння музичного мистецтва, всі вони орієнтовані на розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Залучення школярів до вокально-хорового мистецтва на уроках музики йде через знайомство з елементами музичної мови, основу якого складають інтонація, ритм мотив, мелодія, лад, гармонія, тембр і т.д. Знайомлячи дітей з вокально-хоровими творами, допомагаючи їм зрозуміти музичні образи,

музичну форму, жанри та стилі, вчитель тим самим формує їх смак, потреби, світогляд і мислення. Всі перераховані елементи музичної мови є вихідною групою категорії музичного мислення.

Таким чином, беручи до уваги всі фактори та особливості психофізіологічного розвитку молодшого школяра, а також його вікові особливості можемо констатувати, що даний віковий період є сприятливим для розвитку вокально-хорових здібностей.

РОЗДІЛ II Організаційно-методичне забезпечення процесу розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів

2.1. Педагогічні умови та принципи розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів

Розвиток вокально-хорових здібностей є одним з напрямів музичного розвитку школярів. За твердженням видатних психологів Л.Виготського, Б.Теплова, Ю.Трофімова, основою вокально-хорових здібностей є загальні та музичні здібності. Коли школяр вміє аналізувати, порівнювати, спостерігати, розмірковувати, узагальнювати, то він, зазвичай, володіє високим рівнем інтелекту. Дитина може бути обдарованою і в інших сферах: художній, музичній, сфері соціальної (лідерство), психомоторній (спорт), творчій, де її буде відрізняти висока здатність до творення нових ідей.

У результаті вивчення і осмислення досліджуваного феномену, була з'ясована доцільність орієнтування процесу розвитку вокально-хорових здібностей учнів молодшого шкільного віку на такі педагогічні принципи:

- єдності емоційного і свідомого в процесі розвитку вокально-хорових здібностей учнів;
- стимулювання інтересу до вокально-хорової діяльності;
- активізації художньо-творчого спілкування на уроці музичного мистецтва;
- вирішення провідної ролі вчителя у розвитку вокально-хорових здібностей.

Важливим для розвитку вокально-хорових здібностей є орієнтація процесу навчання на принцип єдності емоційного і свідомого. Розглянемо детальніше поняття “емоції” і “свідомість”. Емоції – реакції людини і тварини на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають яскраво виражене суб’єктивне забарвлення і охоплюють усі види чутливості й переживань. Завдяки емоціям, учні не лише відчувають, сприймають уявляють чи розуміють навколишню діяльність, а й переживають її.

Сукупність емоцій і почуттів становить емоційну сферу учнів. Розвиненість почуттів, здатність оптимально управляти своїми емоціями визначають емоційну культуру особистості [38].

На думку С.Гончаренка, свідомість – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові. За своєю природою свідомість є властивістю людського мозку. Завдяки свідомості учень накреслює більш чи менш віддалену мету своєї діяльності, регулює свою поведінку, впливає на поведінку інших учнів [21].

Свідомість у навчанні, на думку О.Сухомлинського, виражає необхідність такої організації навчальної праці, при якій учні розуміють мету навчання, свідомо сприймають, засвоюють і застосовують знання [57,с.200]. Це положення органічно пов'язане з активністю, ініціативністю й самостійністю учнів. Цей принцип було запропоновано ще прогресивними педагогами в 17-18 столітті Я.Каменським, Ж.Русо та Й.Песталоцці в боротьбі за догматизм середньовічної школи.

В подальшому на важливій ролі свідомості наполягали К.Ушинський і його послідовники. Вчений вважав, що для активізації свідомості у навчанні, важливо систематично пропонувати в ході навчання задачі й завдання, які вимагають активного мислення і самостійної роботи учнів; ставити високі і розумні вимоги до точності, чіткості, змістовності й стрункості вираження знань і послідовного розвитку культури усної і письмової мови школярів. Вищим проявом свідомості є успішне застосування знань на практиці, вміння аналізувати явища життя на основі засвоєних теоретичних знань [77].

З свідомістю людини тісно пов'язаний інтелект. На переконання В.Войтка розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відобразити й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ, і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати [16, 213с.]. Структура інтелекту включає в себе такі психічні процеси, як сприймання й запам'ятовування мислення й мовлення.

Розвиток інтелекту залежить від природних задатків, можливостей мозку й від соціальних факторів - активної діяльності, життєвого досвіду.

Важливу роль в процесі формування вокально-хорових здібностей відіграють інтелектуальні почуття, які виникають у процесі пізнавальної діяльності людини й нею зумовлені. Інтелектуальні почуття пов'язані з потребою в пізнанні, з пошуками істини, з розв'язуванням мислительних завдань. До інтелектуальних почуттів належать допитливість, здивування, сумнів або навпаки, переконання в істинності тих чи інших положень, задоволення від вдалого виконання хорового твору, розчарування при не вмінні його вирішити. Характерною особливістю інтелектуальних почуттів є те, що вони виникають під час самої інтелектуальної діяльності. Викликаючи безпосереднє задоволення, процес пізнання сприяє формуванню стійких пізнавальних інтересів. З іншого боку, пізнання сприяє розвитку інтелектуальних почуттів та інтересу до різних видів діяльності.

У зв'язку з цим процес формування вокально-хорових здібностей повинен орієнтуватися на принцип стимулювання та розвиток інтересу до музично-театральної діяльності. Зазначимо, що інтерес є основою будь-якої діяльності, зокрема і музично-театральної. Саме інтерес забезпечує активність прояву пізнавальних потреб особистості, виявляється у позитивному емоційному тоні, що стимулює школяра до інтенсивності дій, спрямованих на певний об'єкт. Інтерес не може виникнути, якщо заняття в хорі проходять без бажання. Розширення кола інтересів особистості молодших школярів є одним із найважливіших завдань їх гармонійного розвитку. Учень задовольняє свої інтереси, які виникають на основі потреб у пізнанні, спілкуванні, певній діяльності тощо. Інтерес – духовне джерело активності, позитивна емоція, що мотивує дослідження і творчу взаємодію [12, с.5]. Згідно висновків Н. Кротової, інтерес у всіх його видах і на всіх етапах розвитку характеризується трьома обов'язковими моментами: позитивною емоцією до діяльності; наявністю пізнавальної сторони емоції; наявністю безпосереднього мотиву, що йде від самої діяльності [34, с.276].

Отже, інтерес поступово переходить у пізнавальну спрямованість особистості молодшого школяра, а потім у радість пізнання. Так, В.Бондаревський відзначав, щоб викликати інтерес до знань у школярів необхідно «розбудити у них пізнавальну активність і самостійність думки» [12, с.7].

Зазначимо, що інтерес до знань визначає ціннісну орієнтацію людини, в тому числі і рівні пізнавальної мотивації навчання.

Г.Щукіна вважає, що пізнавальний інтерес має деякі переваги перед іншими мотивами, які можуть існувати і поряд з ним: пізнавальний інтерес раніше, ніж інші мотиви, усвідомлюється школярем, більш точно відображає мотивацію навчання, більш доступний для спостереження, має меншу ситуативну прихованість, ніж інтерес як засіб навчання, є ланкою в системі мотивації і невідокремлений від інших мотивів, якими одночасно керується учень [75, с. 27.].

Отже, пізнавальний інтерес постає як найцінніший мотив позакласної діяльності, його формування позитивно впливає на розвиток підлітка. В музично-театральній діяльності, яка відповідає інтересам учня, знаходять вихід його розумові, музичні, сценічні, хореографічні здібності та підвищується інтенсивність усіх психічних процесів: уяви, пам'яті, мислення, волі, емоцій тощо.

Наявність пізнавального інтересу є важливим показником якості вокально-хорової діяльності старшокласників. Це передбачає організацію навчально-виховного процесу на основі урахування індивідуальних інтересів школярів, спрямовану, передусім, на розвиток духовного світу кожного старшокласника засобами різних видів мистецтв. В основі організації вокально-хорової діяльності учнів – визнання індивідуальності кожної особистості та надання їй можливостей реалізувати свої здібності у творчому процесі.

Розглядаючи взаємовідношення інтересу та потреби, ми виходимо з того, що формування інтересу не завжди починається з усвідомлення потреб.

Інтерес може з'явитися стихійно та несвідомо внаслідок емоційних проявів, а вже потім усвідомлюється його значення, яке може визначатись багатьма причинами: потребами та здібностями. Якщо потреба виражена в необхідності, яка спонукає людину до здійснення певної діяльності, то інтерес проявляється у вибіркового відношенні до цієї діяльності. Так, для вокально-хорової діяльності істотним є той факт, що інтерес, який виник підсвідомо, з часом може стати сталим. Таким чином, наявність потреби в хоровому співі є важливим показником існування інтересу до вокально-хорового мистецтва та вокально-хорової діяльності. Інтерес, який є мотивом пізнавальної діяльності у вокально-хоровій області, сприяє різнобічному формуванню особистості.

Ефективність формування вокально-хорових умінь вимагає застосування принципу активізації художньо-творчого спілкування на уроці музичного мистецтва.

Спілкування складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності. Спілкування є необхідною умовою формування, існування розвитку особистості. Є різноманітні форми спілкування: безпосереднє, формальне, й неформальне, парне й групове. На думку В.Войтко, спілкування – один з універсальних способів вияву групової форми буття людини. У ході спілкування стає можливим виявлення мотивів учасників спільної діяльності, постановка мети, планування, прийняття рішень досягнення взаєморозуміння. У спілкуванні виділяють такі взаємопов'язані сторони: комунікативну (полягає в обміні інформацією), інтерактивну (полягає в обміні діями), перцептивну (передбачає взаємсприймання і встановлення взаєморозуміння партнерів) [16, с.206].

На переконання В.Шапара, спілкування є однією з основних психологічних категорій [69, с.532]. Учень стає особистістю в результаті взаємодії та спілкування з іншими людьми. За критерієм мети спілкування

дослідники виділяють вісім функцій спілкування:

- контактна, мета якої – встановлення контакту як стану готовності до сприймання і передачі повідомлень та до підтримки взаємозв'язку у вигляді постійної взаємоорієнтованості;

- інформаційна, мета якої – обмін повідомленнями (приймання-передача даних у відповідь на запит), а також обмін думками, задумами, рішеннями

- спонукальна, мета якої полягає в стимуляції активності партнера задля спрямування його до виконання певних дій;

- координаційна – мета якої – взаємне орієнтування й узгодження дій при організації спільної діяльності;

- функція розуміння, мета якої – не тільки адекватне сприйняття і розуміння змісту повідомлення, але і взаємне розуміння – намірів, установок, переживань;

- емотивна, мета якої полягає у збудженні в партнері потрібних емоцій переживань(обмін емоціями), а також зміна з його допомогою своїх переживань і станів;

- функція встановлення відносин, передбачає усвідомлення і фіксацію свого місця в системі рольових, ділових, міжособистісних та інших зв'язків, у якому діє індивід;

- функція надання впливу, мета якої – зміна стану, поведінки, індивідуально-смыслових утворень учня, у тому числі його намірів, установок, думок, рішень, уявлень потреб, дій та активності.

Комунікативна сторона спілкування пов'язана з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як активними суб'єктами з урахуванням відносин між партнерами, їхніх установок, цілей та намірів і вимагає діалогового спілкування.

Діалог в навчанні – це форма педагогічної взаємодії учителя – учня (учня-учня) в умовах навчальної ситуації, в ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини. Специфіка

навчального діалогу визначається цілями, умовами та обставинами взаємодії [16, с.415].

З вищерозглянутим принципом тісно пов'язаний принцип провідної ролі вчителя у формуванні вокально-хорових здібностей. Педагоги практики (О.Апраксіна, Н.Ветлугіна, В.Шацька, Л.Хлебнікова та ін.) відзначають провідну роль вчителя у формуванні вокально-хорових здібностей. Викладачі-новатори намагаються відповісти на питання, як досягти в процесі навчання ґрунтовного засвоєння знань при якому б навчання не перетілювалося у сувору необхідність, а відповідало внутрішньому стану дитини. Уміння надавати педагогічним цілям захоплюючий характер, знайти ланки, які поєднують гру з обов'язковим навчальним та свідомим, перетворити навчальний процес у сумісне натхнення та радісний пошук, коли не примус та заборона стоять на першому місці, а задоволення і потреба випробувати себе, повторити успіх, становиться імпульсом до творчої діяльності. Творчість виникає там, де вчитель уміє будь-яку справу перетворити у захоплення. Цікаве, розвиваюче допитливість навчання і є творчим. У такому процесі на перше місце виходить не сила покірності, а радісне переживання, задоволення. Все це потребує особливої педагогічної фантазії, винахідливості, таланту.

Важливим завданням вчителя музики є створення сприятливого психологічного мікроклімату для успішної вокально-хорової діяльності на уроках музики. Також важливим завданням вчителя є організація самостійної творчості молодших школярів на заняттях. Створення творчої атмосфери на уроках заохочує учнів до: творчо-самостійних дій, у яких вони виявляють своє творче натхнення у вокально-хоровій діяльності; до вираження власної думки щодо інтерпретації хорового твору; до формування уміння імпровізувати, підбирати та створювати власні музичні твори, застосовуючи розвинуті вокально-хорові здібності. На наш погляд, провідна роль вчителя при формуванні вокально-хорових здібностей учнів буде ефективною, якщо здійснюється підбір вокально-хорових вправ таким чином, щоб вони давали

можливість розвинути вокально-хорові здібності та водночас відповідали навчальним вимогам; створення можливостей для вокального самовираження учнів; застосування на уроках музично-теоретичних дисциплін таких форм та методів навчання, які б сприяли творчим проявам учнів; вчити учнів імпровізувати; творчо підходити до виконання домашнього завдання; приховано керувати творчим процесом.

Обґрунтування окреслених принципів дозволило визначити педагогічні умови, за яких процес формування вокально-хорових здібностей проходить більш ефективно:

- активізація художньої-творчої діяльності школярів;
- розвиток художньо-естетичних уявлень школярів;
- урахування особливостей розвитку співацького голосу в молодшому шкільному віці.

Розглянемо першу умову – активізація художньої-творчої діяльності школярів.

Досліджуючи поняття «художньо-творча діяльність» слід зазначити, що «творчість» розглядається багатьма науками: філософією, психологією, наукознавством, теорією інформатики тощо. Досить недавно виникла спеціальна наука, яка досліджує закономірності творчої діяльності – евристика (від Архімедової “еврики”) та визначає творчість як «процес людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні та духовні цінності» [50]. Вчені А.Маслоу, П.М’ясоїд, О.Петровський та ін.. здебільшого визначають творчість як особливо специфічне та малодосліджене явище, називаючи його процесом створення нового, адже творчість – це спроможність генерувати щось таке, про що до того не було відомо, що не зустрічалося та не спостерігалось [37].

У педагогіці творчість визначається як «здатність людини, що виникає в процесі праці, створювати (на основі пізнання закономірностей об’єктивного світу) з наданого дійсностію матеріалу нову реальність, що задовольняє багатоманітність суспільних потреб» [21, 42]. В.Роменець

підкреслює, що творчість з'являється тільки тоді коли «дійсно йде постійне створення нового з ризиком помилитися та зазнати поразку» [50, с. 65].

Видатний український педагог-дослідник В. Сухомлинський називав творчість глибоко своєрідною сферою духовного життя людини, адже творчість завжди характеризується ознаками миттєвих й оригінальних логічних міркувань та інтуїтивним проникненням у суть певного феномену [57, с.193].

Успішність художньо-творчої діяльності молодших школярів залежить від багатьох факторів: вікових і психологічних особливостей, багатства життєвого досвіду, вміння зосереджуватися на завданні, планувати свою роботу, від характеру взаємин з учителем і однокласниками. Ґрунтовний аналіз численних виявів творчості на основі вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень був проведений А.Пономарьов. Він встановив зв'язки творчості з психологічними якостями особистості, проаналізував структуру психологічного механізму творчості та визначив творчість як «механізм розвитку», як «взаємодію, що веде до розвитку». З цього випливає, що в процесі творчості реалізуються творчі можливості індивідуальності і здійснюється їх розвиток [49, с.105].

На художньо-творчу діяльність, на думку психологів (Л.Виготський, Я.Мясоїд, С.Рубінштейн та ін.), великий вплив мають психологічні особливості молодших школярів: риси характеру особистості та особливості темпераменту, що виражаються в активності, емоційності, особливостях моторики, імпульсивності, готовності до інтелектуального ризику, цілеспрямованості, працездатності, самостійності, оригінальності, активності та ін.. Також, художньо-творча діяльність молодших школярів, спрямована на створення нових мелодій, поспівок, передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, уяви, інтуїції.

Художньо-творча діяльність – необхідна ланка музично-естетичного виховання учнів, адже особливо широкі можливості для прояву творчості

відкриваються саме на музичних заняттях. Це пояснюється тим, що специфіка музичних занять полягає в активній роботі думки, уяви, що призводить до потреби проявити себе у самостійній творчій діяльності. У процесі залучення дітей до музично-творчої діяльності розвивається творча уява, емоційна чутливість, художня проникливість, тобто ті компоненти, які входять до поняття «творче мислення» [22, с. 175-176].

У навчально-виховному процесі елементи художньої творчості проявляють у різних ситуаціях. Тому на уроці музики необхідно створити такі умови, щоб творчість викладача переходила у творчість учнів. Художньо-творча діяльність повинна стати необхідною складовою частиною уроку. Саме в процесі художньо-творчої діяльності створюються широкі можливості для реалізації творчого потенціалу учнів молодших класів. Багато з них виявляють художні інтереси, прагнення до творчості, відчувають радість від створення найпростіших віршиків, пісеньок, малюнків. Дорослі повинні максимально підтримувати ранні художньо-творчі прагнення дітей, стимулювати розвиток художніх інтересів, дбати про збагачення дітей художніми враженнями та набуття досвіду у різноманітних видах художньої практики. Самостійна художня творчість може виявлятися у виконанні художніх творів (виразній передачі їх змісту і настрою), у створенні власного продукту (малюнка, поробок із пластиліну), музичних імпровізаціях (прагненні втілити у пісеньках свої переживання, ставлення до навколишньої дійсності).

Розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів відбуватиметься успішніше за умови розвитку в них художньо-естетичних уявлень. Вчені наголошують, що вокально-хорове навчання тісно пов'язане з вихованням художньої уяви. Усі види мистецтва, краса природи сприяють розвитку естетично насиченого сприймання, яке викликає хвилювання, радість, захоплення, зацікавленість, прагнення створити прекрасне [32].

Розвиток художньо-естетичних уявлень має важливе значення в молодші шкільні роки має, адже вона забезпечує формування естетичних

переживань і творчої діяльності дитини. На перших порах уява поширюється на зовнішні дії з предметами, створює образ не до його втілення, а в процесі діяльності. Згодом формуються мислительні форми творчої активності: учні створюють образ у своїй уяві перед втіленням його у малюнку чи музиці. У цьому віці учні глибше сприймають твори мистецтва, у них розвивається музичний слух або поетичний хист, вони виявляють здатність помічати й емоційно відгукуватися на виразально-зображувальні засоби.

Розвинута уява можлива у дітей за наявності здібностей, які виявляються у дошкільному віці індивідуально у різний час і в різних формах. Тому помилково поділяти їх на здібних і нездібних до вокально-хорової творчості. Безумовно, природні задатки щодо художньо-естетичних уявлень дітей відіграють у вокально-хоровому розвитку значну роль, однак без систематичного навчання розвиток їх сповільнюється. Художньо-естетичні уявлення виникають з ініціативи дітей, відповідають їхнім інтересам та потребам і вимагають особливого ставлення до них дорослого, непрямого педагогічного керівництва, що є важливим для вокально-хорового розвитку [62].

Однією з основних умов є урахування особливостей розвитку співацького голосу в молодшому шкільному віці. За шкільний період голос учня проходить кілька стадій розвитку. Ці стадії пов'язані з формуванням статі, фізичним і нервово-психічним ростом дитини. У молодших школярів (до 10-11 років) голос має чисто дитяче звучання. Зростання дитини цього віку йде плавно, і в його голосі немає істотних змін. По мірі зростання дитини механізм голосового апарату змінюється. У гортані розвивається дуже важливий м'яз – голосовий. Його будова поступово ускладнюється, і до 12-13 років вона починає керувати всією роботою голосових зв'язок, які набувають пружність. Коливання зв'язок перестає бути тільки крайовим, воно поширюється на голосову складку, і голос робиться сильніше і компактніше (“зібраніше”, “повніше”). У зв'язку із зростанням голосових апаратів дитячі голосові діапазони не можна визначити як постійні. Навіть

для одного віку вони різні і залежать від систематичних вправ, оволодіння голосовими регістрами, а також від індивідуальних відмінностей. До 10-12 років відбувається поділ дитячих голосів на дискантів і альтів. Дискант – високий дитячий голос. Його діапазон: “до” першої октави – “сі” другої. Цей голос рухливий і гнучкий, здатний виразно виконувати різні співучі мелодичні малюнки. Альт – низький дитячий голос. Його діапазон: “соль” малої октави – “фа” другої октави. Альт відрізняється густим сильним звуком, менш рухливим, ніж дискант. Може звучати яскраво і виразно. Розвиток голосу в учнів основної школи проходить три основних етапи: перед мутаційний, мутаційний і після мутаційний [80].

У молодшому шкільному віці фізичний ріст учнів і, зокрема, зростання їх голосового апарату перестає бути плавним. Розвиток йде нерівномірно. Деякі школярі зовні робляться непропорційними, рухи стають незграбними, з'являється зайва нервозність. Зовнішня непропорційність вказує і на нерівномірність внутрішнього розвитку. Голос втрачає яскравість, як би тьмяніє, трохи сипить. Зміни в голосі з'являються і у хлопчиків, і у дівчаток, але у хлопчиків розвиток йде більш інтенсивно і нерівномірно. При перенапруженні голосового апарату відбувається почервоніння голосових зв'язок, набухання, утворюється слиз, який викликає потребу відкашлятися і додає голосу іноді сиплуватий відтінок. Ці ознаки наступаючої мутації (зміна дитячого голосу), пов'язаної із зростанням і формуванням не тільки гортані, але і всього організму, з'являються в різний час, індивідуально, і тому помітити їх важко. Важливо знати про їх існування і ретельно стежити за розвитком молодшого школяра, щоб не пропустити цих змін в голосі і правильно будувати заняття. Значні і швидкі зміни голосового апарату учнів вимагають від вчителя музики глибокого знання фізіології та індивідуального підходу на вокально-хорових заняттях до кожної дитини [52].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що молодший шкільний вік є чутливим для розвитку вокально-хорових здібностей, що забезпечує

художньо-образне осмислення творів музичного мистецтва, а це, у свою чергу, динамічно впливає на їх загальний художньо-творчий розвиток. Учні підліткового віку із задоволенням вдаються до різних видів художньої творчості, отримуючи задоволення як від об'єктивного творчого результату, так і від здійснення самого процесу. Досягнення у вокально-хоровому розвитку в цей період значною мірою зумовлені мистецькими пріоритетами, естетичною позицією і мотиваційними орієнтирами молодшого школяра.

Таким чином, розглянуті у підрозділі принципи та педагогічні умови, на наш погляд, сприятимуть успішному формуванню вокально-хорових здібностей молодших школярів.

2.2. Діагностика сформованості вокально-хорових умінь підлітків

Дослідно-експериментальна робота проводилась в умовах природного перебігу навчального процесу відповідно до сформованої мети та завдань дослідження і включала два послідовні етапи: констатувальний і формувальний.

Констатувальний експеримент проводився на базі школи-гімназії №1 м.Бар. Метою даного експерименту було вивчення стану розвитку вокально-хорових здібностей, визначення критеріїв, показників і рівнів їх сформованості.

З метою з'ясування стану розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів нами була розроблена методика констатувального експерименту. Даний експеримент складався з трьох етапів, у ході яких розв'язувалися наступні завдання:

- аналіз навчальних програм та плану НВК №29 з метою вивчення можливостей формування вокально-хорових умінь підлітків;
- визначення критеріїв і показників сформованості вокально-хорових умінь підлітків;

- виявлення рівнів сформованості вокально-хорових умінь учнів основної школи.

Відповідно до компонентної структури вокально-хорових умінь визначено критерії і показники їх сформованості у молодших школярів, а саме:

- мотиваційний – ступінь сформованості мотиваційних орієнтацій у ставленні до вокально-хорового мистецтва (пізнавальний інтерес до вокально-хорової діяльності, зацікавленість та потреба в ній);

- емоційний – рівень розвитку емоційної чутливості, естетичної насолоди та задоволеності вокально-хоровою діяльністю;

- діяльнісний – ступінь здатності до самостійних інтерпретаційних та імпровізаційних дій (яскравість виконання творчих завдань у різних видах вокально-хорової діяльності).

На основі критеріїв обґрунтовано 3 рівні сформованості вокально-хорових здібностей учнів молодшого шкільного віку: високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості вокально-хорових здібностей за мотиваційним критерієм – учень розуміє, що таке вокально-хорове мистецтво, ознайомлений з кращими хоровими творами та знає деякі відомості про композиторів, котрі їх створювали; учень усвідомлює, що таке хорові уміння та навички, мелодичний і гармонічний стрій, їх велике значення у вокально-хоровому мистецтві; знає, як саме треба працювати над розвитком вокально-хорових здібностей; за емоційним критерієм – учень зацікавлено сприймає хорові твори, знаходить у них естетичну насолоду при прослуховуванні; має потребу співати в хорі; вважає за необхідне розвивати вокально-хорові здібності, відпрацьовувати та удосконалювати їх самостійно і систематично; діяльнісний критерій виявляється в активності молодшого школяра у вокальному або хоровому колективі, постійної роботи над чистою інтонацією та ансамблем, оволодіння вокально-хоровими уміннями, постійному прослуховуванні вокально-хорових творів.

Середній рівень за мотиваційним критерієм характеризується наявністю в учнів вокально-хорових знань, але не розуміють як їх використовувати; поверховим ознайомленням з найкращими хоровими творами дитячого репертуару; учні володіють вокально-хоровими вміннями, проте не повністю усвідомлюють їх роль та необхідність у художньо-творчій діяльності, мають недостатні музичні знання та практичним застосуванням в процесі вокально-хорової діяльності.

За емоційним критерієм учень з середнім рівнем сформованості вокально-хорових умінь шанобливо ставиться до дитячого хорового мистецтва та музично-театральної діяльності, проте не завжди співпереживає художньо-образний зміст творів, бажає оволодіти хоровими вміннями і навичками та прагне удосконалювати вокально-хорові вміння на уроці, але суто теоретично.

Відповідно до діяльнісного критерію: учень не повністю використовує свій емоційний потенціал в процесі вокально-хорової діяльності; не систематично бере участь у роботі хорового колективу, іноді прослуховує вокально-хорові твори та поверхово володіє вокально-хоровими вміннями; працює над чистотою інтонації, дикцією, ансамблем у музичних творах тільки за вказівкою вчителя.

В цілому для учнів характерне усвідомлення важливості вокально-хорових здібностей для досягнення високих результатів у художньо-творчій діяльності, але спостерігаються проблеми у вивченні складних музичних творів.

Учні здатні до самопрезентації у вокально-хоровій діяльності, але не здатні до самостійної комунікації та адекватної орієнтації серед товаришів в процесі творчої діяльності. Суттєвими є сумніви вихованців щодо важливості розвинутих вокально-хорових здібностей, невпевненість у своїх музичних здобутках, вокально-хорових знаннях, вміннях та їх застосуванням у художньо-творчій діяльності.

Низький рівень розвитку вокально-хорових здібностей характеризується: мотиваційний критерій – учень поверхово, погано розуміє, що таке вокально-хорові здібності, не усвідомлює необхідність їх розвитку та значення у вокально-хорової діяльності, не усвідомлює, як працювати над оволодінням вокально-хорових здібностей; емоційний критерій – учень не вважає вокально-хорову діяльність ваговою частиною музичного мистецтва, не сприймає її емоційно, процес розвитку вокально-хорових здібностей викликає негативні почуття; діяльнісний критерій – учень без ентузіазму бере участь у вокально-хоровій діяльності, не викликає інтересу до цього мистецтва, або бере участь випадково; на музичних заняттях не виявляють активності у формуванні вокально-хорових умінь.

Методика діагностики стану розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів здійснювалась за допомогою таких методів: опитування, спостереження, анкетування, тестування, бесіда, письмові та усні творчі завдання.

Під час опитування ми поцікавились, що учні знають про вокально-хорове мистецтво, та про вокально-хорові здібності. Наводимо найбільш цікаві судження й думки.

Учениця О. навчається у музичній школі та знає багато про вокально-хорове мистецтво, завдяки цьому вона завжди відчуває себе впевнено на уроках музичного мистецтва, в гуртковій роботі, а також завдяки хоровому колективу, у класі може вирішити музичні завдання, які не під силу іншим. Це підтверджують запитання та відповіді учнів.

На наступне запитання: «Коли ви визначили для себе, що для вас значить хоровий спів?», учениця С. розповіла, що ще з першого класу школи почала співати, до цього була закритою і соромилась в'ого, але пішовши співати у хор, отримала впевнність, багато знань. Виступ на шкільних концертах та повага вчителів та однокласників став поштовхом до удосконалення вокальних умінь та розвитку здібностей. Стимул до роботи над собою тоді з'явився сам по собі.

На запитання «Чи подобається вам співати?», 25% опитаних молодших школярів відповіли, що співати люблять, але коли ніхто не чує, тому що боїться осуду зі сторони друзів.

На запитання «Чи є у вас улюблені співаки, якщо є то які?», «Чи цікавитеся ви класичною музикою?», 33% опитаних відповіли, що подобаються рок-гурти та поп виконавці, класична вокально-хорова музика їм не зовсім цікава.

Відповідно до наступного завдання учні мали дати оцінку наведеним у списку мотивам навчальної діяльності щодо їхньої значимості для кожного учня за 7-бальною шкалою. При цьому вважається, що 1 бал означає, що мотив має мінімальне значення, а 7 –балів максимальне. Оцінювати треба було усі наведені у списку мотиви, не пропускаючи жодного.

Мотиви навчання:

1. Стати освіченою людиною;
2. Успішно продовжувати навчання в музичній школі та училищі;
3. Набути глибоких і сталих знань у вокально-хоровому мистецтві;
4. Не відставати від однокласників;
5. Дістати повагу від вчителів, учнів, батьків;
6. Бути зразком для однолітків приймаючи участь у вокально-хоровій діяльності..

За рангом мотиви розташувались у такому порядку: на першому місці для учнів є мотиви «не відставати від однокласників». На другому місці «Бути зразком для однолітків приймаючи участь у вокально-хоровій». Третій важливий мотив «дістати повагу від вчителів, учнів, батьків». Усі інші мотиви розташувались у такому порядку:

- стати компетентною людиною
- успішно продовжувати навчання в музичній школі та училищі
- набути глибоких і сталих знань у вокально-хоровому мистецтві.

Наступним кроком у нашій констатувальній методиці стала діагностика діяльнісного компоненту вокально-хорових здібностей. Для з'ясування

обсягу дії та реалізації музичних знань учнів молодшого шкільного віку нами було використано метод опитування. Учням потрібно було відповісти на низку запитань:

- який вид мистецтва називається хоровим;
- різницю між точним і неточним інтонуванням;
- відрізнити вокальний твір від хорового чи інструментального;
- розрізнити гомофонний і поліфонічний твори;
- охарактеризувати кожен властивість музичного звука:
- на фортепіано показати місцезнаходження певної октави, нот в скрипичному й басовому ключах;
- назвати основні виражальні засоби в опері, балеті, драмі;
- властивості музичного звука;
- назви звуків за складовою і буквеною системами;
- назви октав;
- знаки альтерації;
- різні види розмірів та правила групування в них нот;
- схеми диригування в різних розмірах;
- основні види ритмічного поділу тривалостей;
- знаки для збільшення тривалостей нот;
- засоби музичної виразності;
- засоби музичного виконання.

Також необхідно було відповісти на такі запитання: «Що таке інтервал, його види?», «Що таке лад, тональність, гама; стійкі і нестійкі ступені ладу, їх назви»; «Назвіть лади народної музики?».

Перевірка завдання та аналіз відповідей показав, невелика кількість школярів знають що таке хорове мистецтво, відчують різницю між точним і неточним інтонуванням, можуть схарактеризувати властивості музичних звуків, назвати октави, різні види розмірів, засоби виразності, знаки для збільшення тривалостей нот. Кращі результати отримані на запитання, щодо різниці між вокальними, хоровими та інструментальними творами,

розрізняють виражальні засоби опери, балету, драми; можуть назвати засоби музичної виразності та музичного виконання.

Діагностика емоційного компонента вокально-хорових здібностей молодших школярів поставила перед нами завдання визначити, що знають і як відчують молодші школярі вокально-хорове мистецтво. Так, наприклад, учениця А. відповіла, що не відчуває задоволення від слухання вокально-хорової музики, адже ніколи не цікавилася нею, хоча іноді дивиться мюзикли.

На запитання: «Чи знаєте ви що таке опера?» – 85% учнів відповіли, що знають тільки те, що вивчали на уроці музики, але самостійно не цікавились. 15% опитаних, на запитання «Які опери ви знаєте, чи використовуються в них хори?» відповіли, що знайомі з операми, казками, які вивчались на уроці музики або в музичній школі, зокрема «Коза-дереза», «Зима і весна», «Пан Коцький».

Також були запропоновані завдання на з'ясування рівня розвитку диригентських умінь, які дозволяють оволодівати різними типами поведінки, свідомо обирати й виконувати потрібні дії у процесі вокально-хорової діяльності, свідомо керувати своїм психічним, емоційним та фізичним станом; оволодівати технікою співу. Учням було запропоновано виконати певну дію, наприклад відчути себе в якості диригента; відчути себе в якості відомого співака.

Виконання цих завдань сприяє удосконаленню емоційного апарату учнів, розвитку акторської виразності; розвиває моторну пам'ять, ритмічність, гнучкість, витривалість, координацію.

Вокально-хорова діяльність вимагає розвинутих ритмічних здібностей та рухових умінь. Відповідно до цього ми використовували гру яка має назву «Ритмічний етюд». Учні поділяються спочатку на дві, а з придбанням певних навиків на три або чотири групи. Перша група вигадує ритмічний малюнок і починає його відтворювати у оплесками. Друга група приєднується до

першої, відплескуючи свій ритмічний малюнок, потім приєднується третя група і т.д.

Важливе значення для розвитку вокально-хорових здібностей має розвиток артикуляції та сценічного мовлення. Читаючи літературний твір, обраний для втілення на сцені, учні ознайомлюються з мистецтвом слова, уявляють відповідні картинки дійсності. Також вони вчаться спілкуванню, адже майстерність виконавця по-справжньому розкривається у вмінні відображати художній образ. Для вироблення чіткої артикуляції молодшим школярам було запропоновано прочитати скоромовку з різними емоціями (щастя, суму, хитрощі, здивування).

Росте липа біля Пилипа.

* * *

Кит кота по хвилях катав -

Кит у воді, кіт на киті.

* * *

Обережний хитрий лис

До нори вечерю ніс.

* * *

Заболіло горло в горили –

Бо горила багато говорила.

Підсумовуючи результати діагностування за визначеними критеріями та показниками ми виявили рівні розвитку вокально-хорових здібностей. До високого рівня належить 12 % молодших школярів, до середнього – 35%, до низького – 53%. Такий результат зумовив створення методики формування вокально-хорових здібностей молодших школярів.

2.3. Хід та результати експериментального дослідження

Метою формувального етапу експерименту була перевірка визначених та обґрунтованих педагогічних умов, принципів та методики розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

Перед безпосереднім проведенням формувального етапу ми обрали дві групи учнів четвертих класів: контрольну та експериментальну. В контрольній групі заняття проводилися за звичними навчальними планами та традиційними методами навчання. А в експериментальній групі апробувалися обґрунтовані нами педагогічні умови та методика розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів.

З метою розвитку вокально-хорових здібностей учнів молодшого шкільного віку ми використовували такі *методи* й *прийоми*: стимулювання інтересу, творчої самостійності, інтегративні, ігрові, інтерактивні тощо.

В методиці використовувались різні форми роботи, що сприяли успішному розвитку вокально-хорових здібностей. Зокрема:

- колективні (участь у вокальних та хорових ансамблях, оглядах шкільної самодіяльності, відвідування концертів)
- індивідуальні (заняття з вокалу, індивідуальні бесіди)
- самостійної роботи учнів (завдання, отримані від вчителя й завдання, виконані за власною ініціативою).

Процес впровадження поетапної методики було поділено на три етапи:

- інформаційний;
- навчально-орієнтовний;
- творчий;

Перший інформаційний етап охоплював I півріччя навчання учнів і проводився в межах начального предмету «музичне мистецтво», у контрольній групі за навчальним планом, в експериментальній за розробленою поетапною методикою

Метою цього етапу було підвищення мотивації учнів до розвитку вокально-хорових здібностей різними засобами художньо-творчої діяльності. Цей етап ґрунтувався на принципах: *стимулювання інтересу до вокально-хорової*; активізації художньо-творчого спілкування на уроці музичного мистецтва урахування особливостей розвитку співацького голосу в молодшому шкільному віці.

На цьому етапі вирішувались такі завдання:

- формування в учнів зацікавленості хоровим та вокальним мистецтвом, розвиток мотивації до участі у художньо-творчій діяльності (*мотиваційний компонент*);
- навчити учнів сприймати твір мистецтва в цілому, емоційно реагувати на сприйнятий твір, проявляти рефлексію у різних формах (мімічно, усно) (*емоційний компонент*);
- компонент поповнення знань з теорії музики та вокально-хорового мистецтва, розвиток умінь їх застосовувати у творчій вокально-хоровій діяльності (*діяльнісний*).

Перший етап було розпочато з бесіди з учнями про роль вокально-хорової музики в житті людини, становлення особистості, музиканта зокрема. Ми визначили певну кількість учнів які навчаються у музичній школі, а також учнів, котрі незаймаються музикою взагалі.

На цьому етапі роботи надзвичайно важливо враховувати об'єктивні фактори, що впливають на розвиток вокально-хорових здібностей учнів: стан сформованості голосового апарату, акторських здібностей, сімейне та шкільне оточення тощо.

З метою формування мотиваційного компонента вокально-хорових здібностей, будь яка музична діяльність школярів обов'язково оцінювалась, підтримувалась. Крім того, треба зазначити, що усі методи, застосовані в нашій методиці, заохочували учнів до активності, сприяли збільшенню інтересу до самого предмету та до вокально-хорової діяльності, зокрема.

Для поповнення музичних знань учнів був запропонований розгляд таких

питань, в основу яких було покладено матеріал з теми «Вокально-хорова музика як вид мистецтва». Вивчення основних понять здійснювалось у вигляді тестів, наприклад:

1. Що включає поняття «музика»:

а) вид мистецтва, в якому ідейно-емоційний зміст втілений у словесних художніх образах;

б) вид мистецтва, в якому ідейно-емоційний зміст втілений у хореографічних художніх образах:

в) від мистецтва, в якому ідейно-емоційний зміст втілений у звукових художніх образах.

2. Що включає поняття «мелодія»:

а) одноголосна послідовність звуків;

б) музична думка, висловлена багатоголосно;

в) музична думка, висловлена одноголосно.

3. Що таке музичні образи?

а) випадковий набір звуків:

б) чітко організована й усвідомлена послідовність звуків, акордів, створена за законами музичної мови:

в) випадковий набір акордів.

4. Розшифруйте поняття «неточне інтонування»:

а) передавати неточну висоту звука голосом

б) передавати неточний ритм мелодії голосом чи на інструменті;

в) відтворювати голосом чи на інструменті неправильну динаміку твору.

5. Що включає поняття «музична тема твору»?

а) акордовий супровід:

б) арпеджований супровід:

в) яскраво індивідуальна основа розвитку твору.

6. Як називається мелодія, що виконується одним людським голосом?

а) вокальною;

б) хоровою;

в) інструментальною.

7. Як називається твір, що виконується на музичному інструменті?

а) хоровим;

б) інструментальним;

в) вокальним.

8. Як називається твір, що виконується колективом вокалістів?

а) вокальним;

б) інструментальним;

в) хоровим.

9. Що включає поняття «цезура»:

а) розділовий знак між двома музичними думками, фразами; показник дихання;

б) знак повторення цілого твору чи його частини;

в) довільне збільшення тривалості звука.

10. Що називається музичним мотивом?

а) побудова, яка містить декілька головних метричних акцентів;

б) побудова, яка містить два головних метричних акценти;

в) побудова, яка містить один головний метричний акцент.

Після проведення такої роботи, в молодших школярів покращились знання щодо вокально-хорового мистецтва, вони почали усвідомлювати його важливість та роль у власному розвитку, в них покращилось відчуття ритму та відчуття фрази.

Також на цьому етапі було використано музично-рольову гру «Мікрофон» – учні відповідають на поставлені запитання, передаючи мікрофон один одному. Такий прийом доцільно використовувати на завершальному етапі уроку, підбиваючи підсумок. Наприклад, заключний урок на тему «Пісня, танець, марш переростають у пісенність, танцювальність, маршовість» можна провести у формі телевізійної передачі.

Також, слухаючи твори В.Косенка «Не хочуть купити ведмедика» і «Купили ведмедика», можна розіграти життєву ситуацію «Мама й дитина в іграшковому

магазині»; а слухаючи п'єсу Д.Кабалевського «Впертий братик», відтворити ситуацію взаємин дітей у сім'ї, вивчаючи жанр колискової пісні, хтось із дітей може зіграти роль матусі, а хтось – дітей тощо.

Доцільним для розвитку вокально-хорових здібностей можна вважати гру «Музичні групи». Для спільної роботи діти об'єднуються в групи, відповідно до теми або мети уроку. Наприклад, вивчаючи календарно-обрядові пісні, кожна група співає або розповідає про пісні своєї пори року: у 2-му класі - це можуть бути групи: "Пісня", "Танець". "Марш", які впізнають у процесі сприймання твори різних жанрів; у 3-му класі – "Пісенність". "Танцювальність", "Маршовість" тощо.

Хороший результат дала гра «Презентація думок» – учні обговорюють засоби музичної виразності, жанр, будову певного музичного твору, художньо-образний зміст музичного твору.

Важливу роль на цьому етапі мав розвиток рефлексії – здатності молодших школярів до самопізнання, уміння аналізувати власні почуття, дії, вчинки й мотиви та співставляти їх із думками своїх однокласників, з художніми образами, із суспільно-значущими цінностями. Наприклад: перед слуханням тексту пісні пропонуємо одній групі учнів визначити, що почули, другій – що побачили, третій - що відчули. Упровадження цього прийому корисний також при обговоренні підсумку уроку, узагальненні теми.

Другий – навчально-орієнтовний етап – був спрямований на розвиток емоційного та діяльнісного компонентів вокально-хорових здібностей, ґрунтувався на принципі єдності емоційного і свідомого в процесі розвитку означених здібностей.

Завдання цього етапу полягали у:

- включення учнів в вокально-хорову діяльність, розвиток інтересу до творчості (мотиваційний компонент);
- розвиток емоційного відгуку на музику, акторських, музичних, дикційних умінь (емоційний компонент);
- активізація творчої та самостійної діяльності учнів, виховання умінь аналізувати правильність виконання вокально-хорових творів (діяльнісний

компонент).

Ефективність роботи залежить від педагогічних умов, які спрацьовують на другому етапі впровадження поетапної методики розвитку вокально-хорових здібностей учнів. Зокрема активізацію художньої-творчої діяльності школярів молодшого шкільного віку.

На цьому етапі роботи важливими та впливовими є, на нашу думку такі об'єктивні фактори розвитку вокально-хорових здібностей учнів: соціокультурне середовище учнів у період навчання, життєвий та виконавський досвід учнів, як отриманий колись, так і набутий у процесі навчання, рівень набутих на попередньому етапі вокально-хорових здібностей. Важливу роль у цьому процесі відіграє участь у культурно-мистецьких заходах (концерти, виховні заходи, презентація дитячих музичних казок та мюзиклів).

На цьому етапі робота проводилась із застосуванням уже відомих ігрових, творчо-самостійних, інтегративних методів.

Розвиток вокально-хорових здібностей передбачав: прояв вокально-сценічних задатків молодших школярів, виховання виконавської етики та сценічної культури.

На цьому етапі було застосовано декілька циклів бесід. Перший цикл включав такі теми: «Диригентська дія», «Сценічна увага (вправи на зосередження та переключення уваги на диригента)», «Творча уява та фантазія (вправи на розвиток умінь діяти в уявних умовах)».

Наступним кроком роботи стало проведення «Сюжетно-рольових ігр», «Ігр-імпровізацій з використанням декламації, співу, танцю, жестів, пластики», «Імпровізації сценічного мовлення».

Слідуючий крок був представлений бесідою на такі теми: «Критерії оцінювання вокально-хорової діяльності», «Засвоєння вокально-хорового репертуару засобом музично-театральних композицій, музичних казок, дитячих опер».

Використання музично-театралізованих ігор із застосуванням

педагогічних прийомів та методів сприяли успішному розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів. Вправи та етюди у поєднанні з дидактичними та сюжетно-рольовими іграми слугували засобом набуття сценічної впевненості, яка є основою успішного хорового виступу..

Одним із ефективних прийомів розвитку вокально-хорових здібностей було виконання творчих завдань та етюдів «на дію у пропонованих обставинах», які допомагали молодшим школярам у вокально-акторській грі підготуватись до складніших форм вокально-хорової діяльності. У процесі занять активізувалася продуктивність вокальної підготовки підлітків, виявились нестандартні рішення у розв'язанні проблемних ситуацій, коли учні демонстрували свою здатність свідомо мислити і співати, визначаючи художньо-образний зміст вокально-хорових творів, створюючи вокальні мініатюри-імпровізації на задану тему.

В процесі такої формувальної роботи використовувались також методи:

- *проблемної ситуації* – передбачав цілісне охоплення учнями художнього образу, що здійснюється самостійно або під керівництвом вчителя;

- *метод ключових запитань* використовувався для збору додаткової інформації щодо вокально-хорового твору, її упорядкування з виявлення художньо-образного змісту, а також для закріплення навичок і вмінь адекватного оцінювання виконання;

- *метод художнього виконання* спрямовувався на усвідомлення змісту музичного твору та його сценічне втілення, спрямований на інтерпретацію музики, удосконалення інтонаційних засобів вираження.

Третій – творчий – етап експерименту спрямовувався на формування діяльнісного компонента вокально-хорових здібностей з орієнтацією на принцип провідної ролі вчителя у розвитку вокально-хорових здібностей та з використанням педагогічної умови - розвиток художньо-естетичних уявлень школярів.

На цьому етапі учні активно застосовували свої знання і уміння на заняттях з музичного мистецтва та позакласній роботі. При цьому, на нашу думку, об'єктивні фактори не мали великого значення, а найвпливовішими стали суб'єктивні фактори впливу: наявність мотивів, прагнення удосконалювати вокально-хорові здібності, зацікавленість вокально-хоровою діяльністю тощо. На цьому етапі методики передбачалось використання низки цікавих методів.

Метод імпровізаційної діяльності надавав можливості підвищити результативність вокального навчання завдяки вивченню нових творів та вправ, створенню нових емоційно-образних, музичних характеристик вивчаємих творів.

Значне місце на цьому етапі надавалось «спілкуванню з публікою» за допомогою *інтерактивних методів* навчання. Зворотний зв'язок між виконавцями, слухачами і керівником сприяє розширенню умінь художнього спілкування, зростанню комунікативної активності, усвідомленню і сприйманню високохудожніх ідей, зміні власної думки щодо вокально-хорового мистецтва, якщо вона є помилковою.

Метод проектів сприяв співпраці, міжособистісним стосункам та спілкуванню в вокальних гуртках або хорі, взаєморозумінню та взаємодії. Колективна творча співпраця у шкільному музичному хоровому колективі виникає під час розігрування вокальних діалогів, фрагментів опер та окремих сцен. Проекти втілення художніх ідей реалізувались при виконанні самостійних творчих завдань: написати казку або мініатюру, відобразити їх вокальними і пантомімічними засобами, створити та проспівати мелодію до пісні, підготувати цікаву розповідь про творчість видатних співаків. Все це дозволило молодшим школярам відчувати себе у ролі творця, виконавця, позначилось на їх виконавському та інтелектуальному розвитку.

Застосування *сугестивного методу* підсилює емоціогенність навчально-виховного процесу, налаштовуючи на творчі дії. Педагогічна підтримка і оптимізм вчителя допомагає учням долати психічні бар'єри під

час публічного виступу, підвищує працездатність і зміцнює впевненість молодших школярів у власних силах. Необхідними складовими даного методу є педагогічний вплив за допомогою оптимістичного настрою, інтонації, темпу і динаміки мовлення, виразності слова; створення емоціогенних ситуацій – захоплення, подиву, саморегуляції психологічного стану.

На цьому етапі у вокально-хоровій роботі використовувались твори М.Леонтовича, хори з опер М.Лисенка, вокально-хорові твори сучасних композиторів.

Практика виховання показала, що для творчого розвитку особистості необхідне стимулювання самостійності вибору учнями видів вокально-хорової діяльності, які найбільше відповідають їхнім запитам. Під самостійністю розуміється здатність без сторонньої допомоги виконувати творчі завдання, оцінювати результати власних досягнень у вокально-хоровій діяльності. На початковому етапі підліткам надається можливість для самостійної продуктивної творчості за часткової допомоги вчителя. Залежно від поставлених завдань увага спрямовується на художні форми спілкування, стимулювання активності в проведенні бесіди, розповіді, повідомлення або перегляду сценічного матеріалу та його аналізу. Враховуючи динаміку змін інтересів і запитів вихованців, учителем приймаються відповідні стратегічні рішення для організації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів.

Успішність реалізації поетапної методики розвитку вокально-хорових здібностей досягалася інтересом учнів до вокального і хорового виконання. Показником міцності засвоєння вокальних знань та умінь, художнього мовлення, співу, музично-пластичного руху і акторської гри стала здатність молодших школярів презентувати свої вокальні здібності у різних видах художньо-творчої діяльності, про що свідчать позитивні результати експериментальної методики.

Кількісний і якісний показники показують, що на початковому етапі в переважній кількості учнів виявлено недостатній рівень сформованості вокально-хорових здібностей. Але, після використання розробленої методики, спостерігається значне зростання рівня розвитку вокально-хорових здібностей, що свідчить про ефективність використання даної методики.

Таким чином, можна зробити висновок, що розроблена методичні засади розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів охоплює різні види художньої творчості, включає різноманітні форми і методи вокального навчання.

ВИСНОВКИ

У роботі наведено теоретичні узагальнення та нове вирішення проблеми розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів, що знайшло відображення у розробці та експериментальній перевірці відповідної методики.

З'ясовано, що розвиток вокально-хорових здібностей молодших школярів є важливою складовою музичного навчання в загальноосвітній школі. Теоретичний аналіз категорії «здібності» дав змогу визначити, що сформовані вокально-хорові здібності можуть стати властивістю особистості і умовою набуття нових знань, умінь і навичок, стати показником інтелектуального та виконавського зростання молодшого школяра.

Аналіз науково-методичних праць дозволив визначити, що вокально-хорові здібності – це комплекс автоматизованих дій різних частин голосового апарату, які відбуваються під час співу і підкоряються волі співака, його виконавським бажанням, узгодженого співу в колективі. Починати розвивати вокально-хорові здібності слід з роз'яснення правильного положення корпусу співака. Володіння вокально-хоровими здібностями дає можливість юним співакам краще зрозуміти художній образ і проникнути в глибини музики.

До основних проявів вокально-хорових здібностей відносяться: звуковедення (цілісний процес, обумовлений в кожен даний момент способом взаємодії дихальних і артикуляційних органів з роботою гортані: звукоутворення – це не тільки «атака» звуку, а момент його виникнення, але і подальше за ним звучання), співоче дихання, артикуляція – робота органів мови: губ, язика, м'якого піднебіння, голосових зв'язок .

Обгрунтовано компоненти вокально-хорових здібностей: мотиваційний, емоційний, діяльнісний. Мотиваційний компонент передбачає розвиток інтересу до вокально-хорової діяльності; емоційний – спрямований на активізацію емоційної сфери школярів; діяльнісний -

передбачає активне застосування вокально-хорових здібностей у різних видах художньо-творчої діяльності.

Визначено функції вокально-хорової діяльності: *естетична* передбачає формування естетичного еталону, як вимоги довершеності, виразності вокально-хорового виконання; естетичне ставлення до оточуючого середовища;

соціально-виховна передбачає формування відповідальності учнів за власну діяльність та спонукає якнайкраще її виконувати; *педагогічна* передбачає організацію виховних та навчальних занять з метою позитивного ставлення молодших школярів до вокально-хорової діяльності, формування емоційно-ціннісного ставлення до вокально-хорового мистецтва; *ціннісно-змістовна* – передбачає залучення підлітків до культурного середовища з метою формування виконавських еталонів та прагнення їм відповідати.

Визначено принципи на які слід орієнтуватися у вокально-хоровій діяльності: єдності емоційного і свідомого в процесі формування вокально-хорових умінь учнів; стимулювання інтересу до вокально-хорової діяльності; активізації художньо-творчого спілкування на уроці музичного мистецтва; провідної ролі вчителя у формуванні вокально-хорових умінь.

З'ясовано, що ефективність процесу розвитку вокально-хорових здібностей молодших школярів залежить від педагогічних умов, зокрема: активізації художньої-творчої діяльності молодших школярів; розвитку художньо-естетичних уявлень; урахуванню особливостей розвитку співацького голосу в молодшому шкільному віці.

У результаті науково-експериментального дослідження визначено і обґрунтовано критерії, які відповідають компонентній структурі вокально-хорових здібностей молодших школярів: мотиваційний що характеризується ступенем сформованості мотиваційних орієнтацій у ставленні до вокально-хорового мистецтва (пізнавальний інтерес до вокально-хорової діяльності); емоційний (розвиток емоційної чутливості, естетичної насолоди, естетичного смаку) та діяльнісний (здатність до самостійності у розучуванні вокально-хорових

творів).

Розроблено та експериментально перевірено методику розвитку вокально-хорових здібностей, яка реалізувалась за трьома етапами на яких реалізовувались визначені принципи., педагогічні умови, цікаві форми і методи навчання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних з особливостями розвитку вокально-хорових здібностей. Перспективним напрямком подальших розвідок можуть стати розробка нових методів і форм вокально-хорової роботи, впровадження спеціальних тренінгів з метою активізації комунікативних можливостей школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Абдуллин, Э.Б. (1983) *Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе*. Москва: Просвещение.
- 2.Амонашвили, Ш.А. (1987). *Единство цели: пособие для учителя*. Москва:Просвещение.
- 3.Андрущенко, В.П. (2004). *Мистецька освіта в системі формування педагога XXI століття*. Теорія і методика мистецької освіти. Вип1(6). (с.3-4).Київ: НПУ ім.М.П.Драгоманова
- 4.Аносов, І.П. (2003). *Сучасний освітній процес:антропологічний аспект*. Київ:Твім інтер.
- 5.Асафьев, Б.В. (1973). *О музыкальном просвещении и образовании: избранные статьи*. Ленинград: Музыка.
- 6.Асафьев, Б.В. (1971). *Музыкальная форма как процесс*. Ленинград.Музыка, 1971..
- 7.Бабанский, Ю.К. (1985). *Методы обучения в современной общеобразовательной школе*. Москва: Просвещение, 1985.
- 8.Барановська, І.Г. (2019). *Мистецькі інтегративні технології в поліхудожній освіті*. Інформаційні технології в освіті. 2019. №2 (39). с. 42 – 53. URL: http://ite.kspu.edu/Issue_39
- 9.Бахтин, М. М. (1986). *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.
- 10.Бех, І.Д. (2003). *Особистісно–орієнтовний підхід: теоретико–технологічні засади: навчально-методичний посібник*. Київ: Либідь.
- 11.Бех І.Д. (1996). *Проблема методів виховання в сучасній школі*. Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. №4. С.136-141. Київ:Наукова думка.
- 12.Бондаревский, В.Б. (1998). *Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию*. Москва: Знание.
- 13.Бондарчук, П.М. (2012). *Стеценко Кирило Григорович*. Енциклопедія історії України. (Ред. В. А. Смолій) Т. 9 : с. 854.Київ : Наукова думка.

- 14.Брилін, Б.А. (2001) *Педагогічні проблеми організації вільного часу школярів*. Педагогіка і психологія. №4. с.72-79. Київ. АПН України
- 15.Витвицький, В.Г. (1955-2003). *Хорова музика*. Енциклопедія українознавства. Наукове товариство імені Шевченка (Ред. Володимир Кубійович). Париж; Нью-Йорк: Молоде життя. Львів-Київ: Глобус.
16. Войтко, В.П. (1982). *Психологічний словник*. Київ:Вища школа.
- 17.Выготский, Л.С. (1991). *Педагогическая психология*. Москва: Педагогика.
18. Выготский Л.С. (2008). Мышление и речь. Питер: Наука.
19. Гнидь Б.П. (1997) **Історія вокального мистецтва**. К. : НМАУ. 318 с.
- 20.Герасимова-Персидська, Н. О. (1978) *Хоровий концерт на Україні в XVII—XVIII ст.* Київ: Музична Україна.
- 21.Гірченко, О.Л. (2010). *Комп'ютерні ігри як фактор впливу на тривожність дітей молодшого шкільного віку*. (Автореф. дис. канд. психол. наук) Київ: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.
- 21.Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- 22.Горальский, А.П. (1986). *Пути изучения творчества*. Вопросы психологии. № 5.с. 175-176. Київ:АПН України.
- 23.Гуріна, А.В. (2006). *Інтонаційна семантика обрядових наспівів крізь призму семіотики*. Культура України. Відп. (Ред. О.Г. Стахевич). Вип.6.с. 231–238. Хрків:ХДАК.
- 24.Гуріна, А.В.(2005). *Семантика музично-пісенного фольклору (на історіографічній базі досліджень XIX-XX ст.)* (Автореф. дис. канд. мистецтвознавства). Харків: ХДАК.
- 25.Дем'янчук, О.Н. (2008). *Педагогічні основи формування естетичних інтересів школярів*. Київ:Наукова думка.
- 26.Завальнюк, А.Ф. (2002). *Микола Леонтович: дослідження, документи, листи*. Вінниця.
- 27.Іваницький, А.І. (1990). *Українська народна музична творчість*. Київ:Музична Україна.
- 28.Історія української культури: Побут. Письменство. Мистецтво. Театр.

- Музика. (1994). (Ред. І.Крип'якевича). Київ: Либідь.
- 29.Кабалевский, Д. Б. (1984) *Воспитание ума и сердца*. М. : Просвещение.
- 30.Кабалевский, Д. Б. (1987) *Вокально-хорова робота*. Музичне виховання в школі. Випуск 15. Москва: Просвещение.
- 31.Коменський, Ян Амос. *Філософський енциклопедичний словник*. (2002). (Ред В. І. Шинкарук). Київ: Абрис.
- 32.Костюк, Г.С. (1968). *Навчання і розвиток особистості*. Київ:Наукова думка.
- 33.Костюк, О.Г. (1965). *Сприймання музики і художня культура слухача*. Київ: Наукова думка.
- 34.Кротова, Т.Ф. (2003). *Розвиток інтересу до музичного виконавства у старшокласників у процесі творчої діяльності*. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. №10. с.276–281. Київ, НПУ ім.М.П.Драгоманова .
- 35.Леонтович, М.Д. (1989). *Практичний курс навчання співу у середніх школах України* (з педагогічної спадщини композитора). Київ: Музична Україна.
- 36.Лисецький, С.В. (1977). *Риси стилю творчості К. Стеценка*. Київ: Музична Україна.
- 37.Маслоу, А. (1999). *Новые рубежи человеческой природы*. Москва: Смысл.
- 38.Максименко, С. О. Трофімов Ю (2008). *Загальна психологія: підручник*. Київ: Центр навчальної літератури.
- 39.Маякова, І.В. (2009). *Етнопсихологічні особливості картини світу дітей молодшого шкільного віку*. (Автореф. дис.канд. психол. наук). Київ: Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України.
- 40.Миропольська, Н.Е. (1987). *Формувати почуття прекрасного*. Київ: Знання.
- 41.Медушевский,В.О.(1976.*О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки*. Москва: Музыка.
- 42.Мойсеюк, Н.Є. (2001). *Педагогіка: навчальний посібник*. Вінниця: ЛТД

43. Мозгальова, Н.Г. (2011). *Теоретико-методичні засади інструментально-виконавської підготовки вчителя музики*. Вінниця: «Меркьюрі-Поділля».
44. Морозова, Н. Г. (1961). *Воспитание познавательных интересов у детей в семье*. Москва: АПН.
45. Москвяк, Н.В. (2011). *Гігієнічна оцінка формування адаптації школярів молодших класів за умов навчання у загальноосвітньому закладі на сучасному етапі*. (Автореф. дис. канд. мед. Наук). Київ: НАМН України.
46. Муравський, П.І. (1985) *Хорове мистецтво*. Українська Радянська Енциклопедія. 2-е видання. Т. 12. Київ: Музична Україна.
47. Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, 2016. с.7 URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=1129>
48. Нова українська школа: порадник для вчителя. (2018) (Ред.Н.М. Бібік). Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
49. Пономарёв, Я. А. (1960). *Психология творческого мышления*. Москва: Наука.
50. Роменець, В.А. (2004). *Психологія творчості*. Київ: Либідь. 288с
51. Ростовський, О. Я. (1987). *Педагогічна ситуація сприйняття музики школярами*. Музика в школі. №11. с. 12-14
52. Ростовський, О.Я. (2003). *Методика викладання музики в початковій школі*. Київ: Музична Україна.
53. Рубінштейн, С. (1999). *Основы общей психологии*. СПб. Б. : Питер, 1999.
54. Рудницька, О.П. (2002.) *Педагогіка: загальна та мистецька*. Київ: Інтерпроф. 270 с.
55. Сохор, А.Н. (1975). *Социология и музыкальная культура*. Москва: Музыка.
56. Струве, Г.А. (1981). *Школьный хор*. Москва: Просвещение.
57. Сухомлинский, В.А. (1985). *Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну*. Київ: Радянська школа.
58. Тамм, А.Г. (1991). *Музыкальные интересы и вкусы учащихся общеобразовательных школ*. Музыка в школе. с.137-139. Москва: Музыка.

- 59.Тарасова, К.В. (1998). *Онтогенез музыкальных способностей*. Москва: Педагогика.
- 59.*Творчість і самореалізація особи*: Зб. наук. праць. (1992). (Ред. кол. Л.Т.Левчук). Київ: Либідь.
- 60.Хлебнікова, Л.О. (1998). *Позакласна робота з музики та співів у школі*. Київ, Радянська школа.
- 61.Хлебнікова, Л.М. (1982). *Дидактичні основи уроку музики*. Музика в школі. № 8. с.3–10. Київ:Музична Україна.
- 62.Холопова, В. (2000). *Музыка как вид искусства*. СПб: Изд-во «Лань». 320 с.
- 63.*Хорове мистецтво України та його подвижники*. матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (2017) (Ред. І.Л.Бермес) Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка. Режим доступу: <http://ddpu.drohobych.net/konf-horovemystectvo/>
- 66.Хоткевич, Г.Т. (1930). *Музичні інструменти українського народу*. Київ:ДВУ.
- 67.*Хрестоматия по истории зарубежной педагогики*. (1971) (Ред.сост. И.Т. Фролов).Москва:Просвещение.
- 68.*Художня освіта і проблеми виховання молоді* : зб.наук.статей (1997).(Ред. Г.М.Падалка). Київ:ІЗМН.
- 69.Шапар, В.К. (2004). *Психологічний тлумачний словник*. Київ:Прапор.
- 70.Шараф, А.Д. (2011). *Медіасередовище як чинник розвитку комунікативної сфери особистості молодшого школяра*. (Автореф. дис. канд. псих. наук).Одеса:ПНПУ ім.К.Ушинського.
- 71.Шип, С.В. (2001). *Музыкальная речь и язык музыки*. Одеса: Изд-во Одесской гос. консерватории им. А. В.Неждановой. 296 с.
- 72.Шевченко, Г.П. (1985). *Эстетическое воспитание школьников*. Київ: Радянська школа.
- 73.Щербо, А.Б. (1977). *Красота воспитывает человека*. Київ: Радянська школа.

- 74.Щолокова, О.П. (2007). *Модернізація фахової мистецької освіти у контексті сучасних гуманістичних ідей*. Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 4. с.8-12.Київ:НПУ ім.М.П.Драгоманова.
- 75.Щукина, Г.И. (1988). *Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся*. Москва: Педагогика.
- 76.Щуркова, Н.Є. (1997). *Культура современного урока*. Смоленск:Наука.
- 77.*Українські композитори* (1970). (Ред. М. Гаврилюк). Буенос-Айрес: Чемпіон.
- 77.Ушинский К.Н. (1953). *Избранные педагогические сочинения*. Москва:Уч.педгиз.
- 78.Юрова, Т.В. (2007). *Модель рефлексивного саморозвиття на основі інтонаційно-смыслового восприятия музики*. Искусство и образование. №6 (50). с.37 - 48. Москва:Музыка.
79. Юцевич, Ю.Е. (2003). *Музыка: словник – довідник*. Тернопіль : Навч. книга – Богдан.
80. Юшманов, В.И. (2001). *Вокальная техника и её парадоксы*. СПб. : ДЕАН. 128 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Репертуар для вивчення в початкових класах

59.

ЩЕДРИК

Рухливо

Щед - рик, щед-рик, щед - рі - воч-ка, при - ле-ті-ла ла - сті-воч-ка,
ста - ла со-бі ще - бе-та-ти, го - спо-да-ря ви - кли-ка-ти:

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Прилетіла ластівочка

Стала собі щебетати,

Господаря викликати:

Вийди, вийди, господарю,

Подивися на кошару,

Там овечки покотились,

А ягнички народились.

В тебе товар весь хороший,

Будеш мати мірку грошей.

Хоч не гроші, то полова,

В тебе жінка чорноброва.

Щедрик, щедрик, щедрівочка,

Прилетіла ластівочка.

ОЙ ЖУРАВКО

Ой жу - ра - вко, жу - ра - вко.
Ой жу - ра - вко, жу - ра - вко,
Чо - го кри - чииш зпо - ран - ко?

Ой журавко, журавко, (Двічі)
 Чого кричиш щоранку.
 — Як те мені не кричать, (Двічі)
 Що так високо літять.
 Відбилася від роду, (Двічі)
 Як той камінь у воду.
 Ой впав камінь та й лежить, — (Двічі)
 На чужині горе жить.
 На чужині горе жить — (Двічі)
 Нема кому пожаліть
 Дома ненька згадує, (Двічі)
 Як вечерять сідає.
 Як вечерять сідає, (Двічі)
 То всім ложки роздає.
 Одна ложка лишняя, — (Двічі)
 Десь у світі дочка є.
 Десь у світі дочка є, — (Двічі)
 В чужім краю страждає.

ОЙ ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН

$\text{♩} = 60$
1 а)

Ой хо - дить сон ко - ло ві - кон.

2)

Ой хо - дить сон ко - ло ві - кон,

3)

а дрі - мо - та ко - ло пло - та

4)

а дрі - мо - та ко - ло пло - та.

1)

Пи - та - є сі сон дрі - мо - ти:

1 а) 3

Там де хат - ка те - плень - ка - я,

2)

Де ми бу - дем но - чу - ва - ти?

3)

Де ми бу - дем но - чу - ва - ти?

4)

Де ми бу - дем но - чу - ва - ти?

Ой ходить сон коло вікон, (Двічі)

А дрімота коло плота. (Двічі)

Питаєсі сон дрімоти: (Двічі)

Де ми будем ночувати? (Двічі)

Там, де хатка тепленькая, (Двічі)

Де дівчина маленькая. (Двічі)

Там ми будем ночувати (Двічі)

Та й дитину колисати. (Двічі)

НАЩО МЕНІ ЧОРНІ БРОВИ

Помірно

На-що ме - ні чор-ні бро-ви, на-що ка - рі о - ці, на-що лі-та
 мо-ло-ді-ї, ве-се-лі, ді - во - ці? На-що лі-та мо-ло-ді - ї,
 ве-се-лі, ді - во - ці? Лі-та мо-ї мо-ло-ді-ї мар-но про-па-да-ють,
 о - ці пла-чуть, чор-ні бро-ви од віт-ру ли - ня - ють,
 о - ці пла-чуть, чор-ні бро-ви од віт-ру ли - ня - ють.

Нащо мені чорні брови,
 Нащо карі очі,
 Нащо літа молодії, (двічі)
 Веселі дівочі? (двічі)

Літа мої молодії
 Марно пропадають,
 Очі плачуть, чорні брови (двічі)
 Од вітру линяють. (двічі)

Серце в'яне, нудить світом,
 Як пташка без волі.
 Нащо ж мені краса моя. (двічі)
 Коли нема долі? (двічі)

Тяжко мені сиротою
 На сім світі жити,
 Свої люди — як чужії, (двічі)
 Ні з ким говорити. (двічі)

Плач же, серце, плачте, очі.
 Поки не заснули.
 Голосніше, жалібніше, (двічі)
 Щоб вітри почули. (двічі)

ДЕСЬ ТУТ БУЛА ПОДОЛЯНОЧКА

Помірно

Десть тут бу-ла по-до-ля-ноч-ка, десть тут бу-ла мо-ло-де-сень-ка.
Тут по-на сі-ла, тут во-на впа-ла, до зем-лі при-па-ла,
сім літ не вмива-ла, бо во-ди не ма-ла.

Десть тут була подоляночка,
Десть тут була молодесенька,
Тут вона впала, до землі припала,
Личка не вмивала, бо води не мала.

Ой встань, встань, подоляночко,
Обмий личко, яко шкляночко,
Возьмися за боки, поскачи три кроки
В горохлянім вінку, бери собі дівку,
Плини по Дунаю, бери дівку скраю.